

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Den tvåfärgade trädgårdsstormhatten

En historisk undersökning av och bevarandestrategier för en perenn i en
privatträdgård

The two-colored monkshood – a historical study of and conservation
strategies for preserving a perennial in a private garden

Författare: Anna Wöhlecke

Självständigt arbete • 15 hp
Trädgårdsingenjör:design - kandidatprogram
Alnarp 2014

Den tvåfärgade Trädgårdsstormhatten – en historisk undersökning av och bevarandestrategier för en perenn i en privatträdgård

The two-colored monkshood – a historical study of and conservation strategies for a perennial in a private garden

Anna Wöhlecke

Handledare: Anna Jakobsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Åsa Ahrlund, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatarbete i trädgårdsdesign

Kurskod: EX0652

Program/Utbildning: Trädgårdsingenjör: design – kandidatprogram

Examen: Trädgårdsingenjör

Ämne: Landskapsplanering

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsmånad och –år: april 2014

Omslagsbild: Fotograf: Emil Nordenmark, fotomontage av Anna Wöhlecke

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Aconitum x cammarum 'Bicolor', Trädgårdsstormhatt, Perenn, Trädgårdshistoria, bevarandevärde, bevarandestrategi, kulturarv

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Sammanfattning

I Nordingrå utanför Kramfors, Ångermanland, pågår en restaurering av ett boningshus från 1890-talet. Ägarna har som mål att skapa en känsla av sekelskifte och renoveringen görs varsamt med hänsyn till ursprungliga detaljer och material. Trädgården har, sedan 1970-talet, levt sitt eget liv och förvildade perenner samsas om utrymme med gräs och ängsvegetation. För att hus och trädgård ska fungera som en enhet finns ett behov av att värna om de äldre växter som finns i trädgården. Uppsatsen syftar till att diskutera bevarande av kulturväxter och hur det kan göras i den här specifika privatträdgården. Med utgångspunkt i en tvåfärgad stormhatt, förmodligen en *Aconitum x cammarum* 'Bicolor', är vidare uppsatsens syfte att synliggöra en växts historia samt att diskutera betydelsen av en viss växt för en specifik trädgård och eventuellt för en hel region. Genom att analysera äldre fotografier av trädgård och hus har trädgårdens förändring och utveckling över tid kunnat beskrivas. Trädgårdshistorisk litteratur och arkivmaterial från Hushållningssällskapet, Västernorrland har kunnat sätta privatträdgården i ett sammanhang och ett resonemang har kunnat föras kring trädgårdsstormhattens ålder och syfte i den undersökta trädgården.

Undersökningen har kunnat påvisa flera möjliga tidpunkter för när trädgårdsstormhatten introducerades i trädgården och resonemanget har behandlat den undersökta perennen i relation till de andra växter som syns på fotografierna samt som finns kvar i trädgården idag. Uppsatsen har således blivit en historisk beskrivning av en större del av trädgården och inte bara av trädgårdsstormhatten och ytan den växer på. Vilket bevarandevärde en perenn har, i det här fallet *A. x cammarum* 'Bicolor', beror på vilket mål som sätts upp för bevarandet. I det här fallet har brukarna, dvs. familjen som äger hus och trädgård, som mål att skapa en känsla av sekelskifte samtidigt som trädgården ska vara funktionsduglig för en barnfamiljs behov av lekytor och odling. Trädgårdsstormhatten är ett tidsdokument som kan bidra till känslan av sekelskifte samtidigt som den tillför trädgården en estetiskt tilltalande miljö. Genom dokumentation av vilka bevarandevärden som finns för t.ex. en perenn ökar chansen att den vårdas i framtiden.

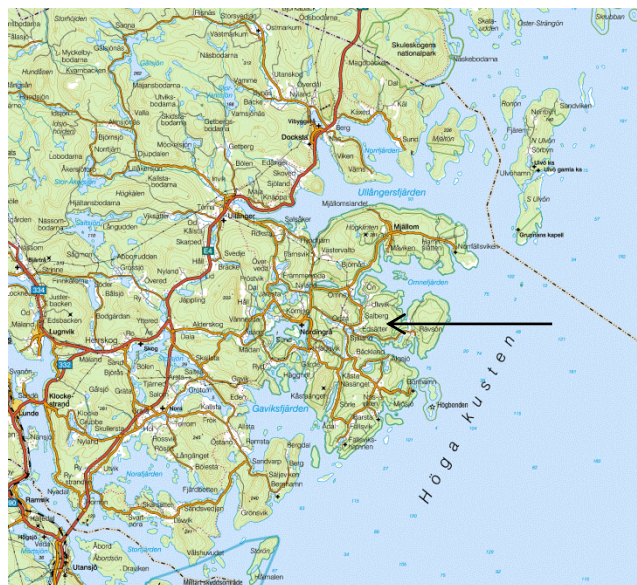
Innehållsförteckning

1. Inledning	4
Bakgrund och problemställning	4
Frågeställningar	5
Syfte och målformulering	6
Avgränsning	6
Metod och material	6
Fotografier och kartor	6
Intervjuer	7
Arkivmaterial	7
Litteratur	7
2. Trädgårdsstormhatten i Näsänget	11
Nulägesbeskrivning av gården Näs 3:9	11
<i>Aconitum x cammarum</i> 'Bicolor' – tvåfärgad trädgårdsstormhatt	13
Trädgårdens utseende och trädgårdsstormhattens placering i trädgården över tid. En bild- och kartanalys	15
När introducerades trädgårdsstormhatten i trädgården på Näs 3:9?	21
3. Diskussion kring värdet av och strategier för ett bevarande av trädgårdsstormhatten	25
Bestämmelser kring och riktlinjer för bevarande	25
Bevarandevärden för trädgårdsstormhatten i trädgården på Näs 3:9	26
Strategier för att bevara trädgårdsstormhatten i trädgården på Näs 3:9	29
4. Avslutande reflektioner	33
Vidare forskning	34
Källförteckning	36
Bilaga 1	40

1. Inledning

1.1 Bakgrund och problemställning

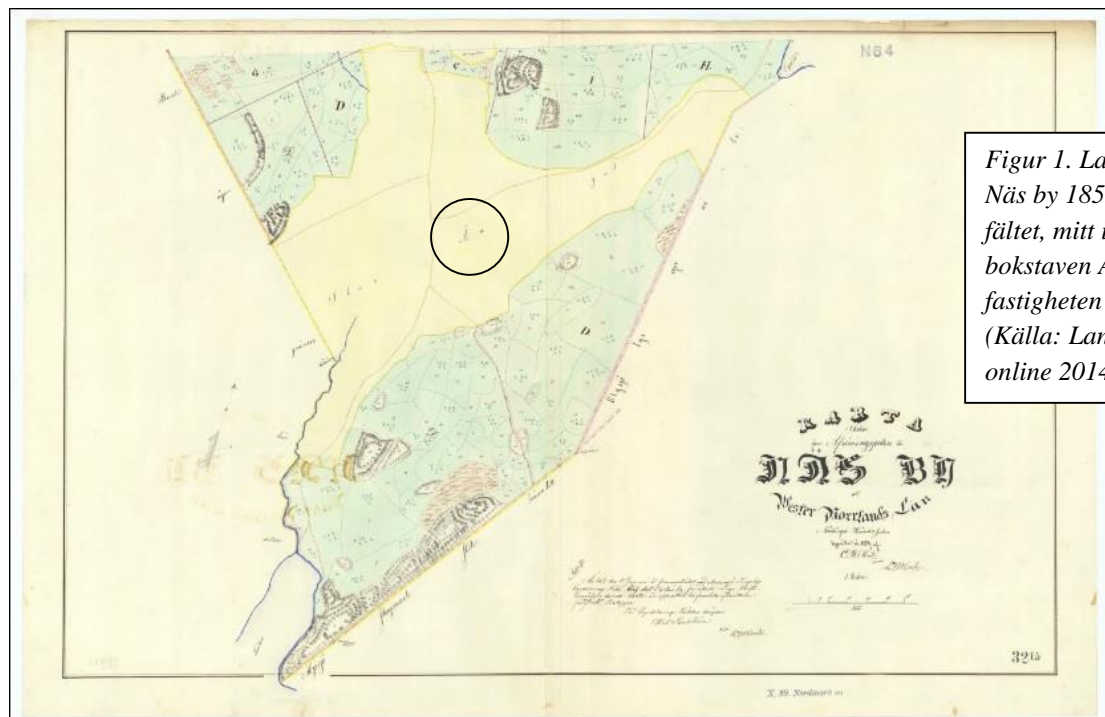
I Nordingrå utanför Kramfors i Ångermanland sker just nu en varsam restaurering av bostadshuset till vad som förr varit en mindre gård, Näs 3:9. Husägarna, Emma Andersson och Jacob Heissenberger, är byggnadsvårdare och har som mål att återställa huset till beboeligt skick med en atmosfär av sekelskiftet 1900. Under arbetets gång, efter att ha rivit ut moderna tillägg och plastmaterial, har de upptäckt en äldre timmerstomme som troligen är från omkring 1850-talet. Den äldre stommen har förmodligen byggts ut på 1890-talet (Andersson, muntligen, 2014-03-05).

Figur 2. Karta över Hoga kusten. Pilen visar Näsänget i Nordingrå socken.

(Källa: Lantmäteriet, online 2014-03-19)

Byn Näs¹ splittrades på mitten av 1800-talet vid det så kallade laga skiftet (Figur 1) och kanske var det då huset flyttades och byggdes upp på sin nya plats, Näsänget i Nordingrå socken (se

Figur 1. Laga Skifte, Näs by 1859. I gula fältet, mitt i bilden, vid bokstaven Å bildas fastigheten Näs 3:9. (Källa: Lantmäteriet, online 2014-02-20)

¹ Cirka 2 kilometer nordväst om Näsänget, den by som Näs 3:9 ligger i idag.

figur 2). Tomten, cirka 9000 kvadratmeter, är i stor utsträckning igenvuxen och består mestadels av vilda ängsväxter, sly och förvildade perenner. Några fruktträd och bärbuskar antyder att det har funnits någon form av köks- och/eller prydnadsträdgård i anslutning till boningshuset. När ägarna berättar om sin trädgård nämner de en tvåfärgad stormhatt som de tycker ”sticker ut” mer än till exempel älggräset och syrenbusken som också växer nära huset (personlig kommunikation, 2014-02-20). Deras intresse för kulturhistoria återspeglas i arbetet med husets upprustning och på samma sätt som de behandlar fastighetens byggnader vill de kunna hantera trädgården och det växtmaterial som överlevt många år utan någon direkt skötsel. Stormhatten är ett kvarvarande spår efter någon som vårdat och bebott fastigheten Näs 3:9 och en nyfikenhet kring den har väckts hos paret som äger trädgården idag. Hur gammal är den blå- och vitblommiga stormhatten, var har den vuxit och hur har trädgården sett ut och hur har den använts under husets hundraåriga historia? En tvåfärgad stormhatt är insamlad i Härnösand och dokumenterad till åtminstone 1890-tal genom ett s.k. perennupprop. (Programmet för odlad mångfald, online 2014-03-13). Den insamlade stormhatten, bara 6 mil söder om Nordingrå, är daterad till samma tidsperiod som boningshuset på Näs 3:9 och detta har legat till grund för att använda stormhatten som utgångspunkt för att undersöka privatträdgårdens historia. Stormhatten är en av ganska få kvarvarande prydnadsväxter i trädgården och eftersom en speciell studie av den är i enlighet med husägarnas syn på vård och underhåll av kulturhistoriska miljöer finns det anledning att arbeta för ett bevarande av denna perenn. Men hur gör man för att behålla ett levande kulturarv, som t.ex. en växt, på längre sikt? Och vilken betydelse kan en specifik växt ha för en trädgårds, en hel bygds eller ett hus historia?

Varje steg som sker i renoveringen av huset leder närmare till familjens inflyttning och ett nytt liv i sin sekelskiftesmiljö. Ju närmre inflyttning de kommer desto viktigare blir det för dem att även skapa rum och platser i sin trädgård för att kunna använda den. För att inte stormhatten eller de andra äldre växterna ska försvinna när barnfamiljen flyttar in och börjar använda sin trädgård finns även ett behov av att undersöka vilka strategier de generellt kan använda sig av för att vårda och bevara de växter som funnits på platsen en längre tid.

1.2 Frågeställningar

- När introducerades stormhatten i just den här privatträdgården i Näsänget, Nordingrå?
- Var i trädgården har den varit placerad, och vilken funktion har den platsen haft? Paradrabbatt? Köksland? Annan funktion?
- I vilket syfte planterades stormhatten i trädgården? Estetiska skäl? Nyttoväxt? Annan orsak?
- Hur har den varit placerad i förhållande till andra växter? Och vilka är de växterna i så fall?
- Hur kan en perenn utgöra ett bevarandevärd kulturarv? Och vad gör en perenn värd att bevara?
- Vilken strategi kan man ha för att bevara stormhatten i en modern fungerande trädgård?

1.3 Syfte och målformulering

Mitt mål med uppsatsen är att presentera en eller flera strategier för hur en viss perenn, i det här fallet en *Aconitum x cammarum* 'Bicolor' (trädgårdsstormhatt), kan bevaras i en specifik trädgård som möter dagens moderna barnfamilj och det slitage som därmed följer. Ett delmål utgör att göra en historisk dokumentation av en specifik växt i en privatträdgård i Nordingrå.

Syftet med uppsatsen är att diskutera bevarande av kulturväxter och hur det kan göras i en privatträdgård. Vidare är mitt syfte att synliggöra och visa på hur en växts historia kan dokumenteras samt att diskutera betydelsen av en viss växt för en specifik trädgård och eventuellt för en hel region.

1.4 Avgränsning

I den här uppsatsen kommer jag undersöka trädgårdens historia utifrån stormhatten som växer där. Jag kommer därmed begränsa mig till den/ de delar av trädgården där den idag växer. Således kommer jag inte hantera hela trädgården i detalj. Jag kommer inte gå in på specifika träd och buskar, om det inte visar sig att de är viktiga aktörer i kombination med stormhatten historiskt sett. Detta utesluter inte att de strategier för bevarandet av trädgårdsstormhatten som diskuteras kan vara tillämpningsbara och aktuella även för de andra perenner, buskar och träd som uppenbart stått i trädgården en längre tid. Uppsatsen kommer beröra begreppen bevarande och autenticitet. Diskussionen kommer föras med utgångspunkt i bevarandet av en specifik växt och hur man på bästa sätt gör det ur tillämpningssynpunkt. Vad gäller begreppet autenticitet kommer uppsatsen ta upp autenticitet som ett förklarande begrepp i avsnittet om trädgårdsstormhattens bevarandevärde men utan att problematisera dess innebörd.

1.5 Metod och material

1.5.1 Fotografier och kartor

En viktig källa till kunskap om privatträdgården i Näsänget har varit ett bildmaterial i form av fotografier, som husägarna hittat i isoleringsspånet uppe på vinden i huset (Andersson, muntligen, 2014-02-20). Dessa fotografier är tagna under olika tidsepoker och är inte exakt daterade eftersom fotograf eller annan kunskap om bilderna inte har gått att få fram. Den ungefärliga dateringen av bilderna har gjorts i samråd med husägarna. Det vi gemensamt har daterat fotografierna utifrån är byggnaden och dess olika utseenden, framför allt fönsterbyten och verandans olika utformning vid olika tidpunkter. Vi har även tittat på vilken typ av kläder människorna bär i bilderna och vegetationens storlek. Det har utifrån detta gått att lägga bilderna i kronologisk ordning. Troligtvis visar bilderna hus och trädgård under 1950-tal (Figur 8), 1960-tal (Figur 9) 1970-tal (Figur 10) och 1990-tal. Detta ger en bild av trädgårdens förändring och kontinuitet under 40 år, och med de bilder som är fotograferade idag (Figur 3 och 4) blir

tidsspannet 60 år. Under arbetets gång har ytterligare två fotografier hittats, ett foto (Figur 11) som visar samma vy som ovan nämnda fotografier från 50- och 60-talet men som förmodligen är tagen på 1920-talet (se Figur 11) samt ett flygfotografi daterat till 1950-1957.

Via Lantmäteriets internetjänst *Historiska kartor* har jag sökt information om huset och trädgårdens historia. Det har dock inte funnits så många kartor över just Näs 3:9 men på den ekonomiska kartan från 1962 är trädgården utritad (se Figur 7). I övrigt har kartsökningen resulterat i att få fram uppgifter om att laga skifte skedde 1859 (Figur 2), och att en byggnad i Näs by förmodligen flyttades till Näsänget och blev stommen i den fastighet som sedan betecknades Näs 3:9.

1.5.2 Intervjuer

Samtal har förts med husägarna, Emma Andersson och Jacob Heissenberger vid besök i Näsänget och via telefon. Jag har diskuterat fotomaterialet och tagit del av deras tankar om husets och trädgårdens utveckling över tid som skildras i bilderna. Vi har tillsammans försökt datera bilderna och vid två tillfällen, 2014-02-18 och 2014-03-09, har jag gått med dem runt i trädgården och fått beskrivit för mig vad de har gjort för ingrepp och vilken skötsel som utförts samt var i trädgården de olika växterna står. Det har vid båda tillfällena legat ganska mycket snö kvar på marken som dolt många växtdetaljer. Jag har även gjort en längre intervju över internetchatt med en av husägarna, Emma Andersson, för att få familjens önskemål och planer med trädgården klart för mig. Vi har diskuterat kring deras personliga syn på bevarande och hon har kunnat dela med sig av den information som paret redan fått fram i efterforskningar kring husets historia.

1.5.3 Arkivmaterial

För att få en bredare bild av trädgårdskulturen i området, Ångermanland och Västernorrlands län samt för att söka information om den specifika gården i Näsänget, har jag gått igenom Nordiska museets arkivmaterial av gårdsinventeringar gällande Nordingrå socken (Nordiska museet, Gårdsinventeringar, E6b:22). Gården i Näsänget fanns inte med och i materialet fanns inga uppgifter om trädgårdar eller odling. Vidare besökte jag landsarkivet i Härnösand för att gå igenom Hushållningssällskapet i Västernorrlands läns arkiv (Hushållningssällskapet Västernorrlands arkiv, A1b:19). Där letade jag för det första efter uppgifter om trädgården i Näsänget, uppgifter om trädgårdsstormhattens utbredning i länet samt allmänna uppgifter om trädgårdsodling i länet. Arkivbesöket har varit givande i fråga om större förståelse för vilken typ av trädgårdar bönderna och hemmansägarna hade runt sekelskiftet 1900 och fram till 1950-talet. Några uppgifter om den specifika trädgården jag undersöker eller den specifika växten jag har som utgångspunkt fann jag inte. Det ska dock poängteras att arkivsamlingen är stor och att jag inte haft möjlighet att till den här studien gå igenom all samlad korrespondens mellan länsträdgårdsmästaren och invånarna i länet som finns bevarad.

1.5.4 Litteratur

Den litteratur som ligger som grund för den här uppsatsen berör bevarandefrågor både i utgångspunkt i trädgårdar och i dess växtmaterial samt i byggnadsvård. Allmän litteratur om trädgårdshistoria har också varit en stor källa till kunskap. Maria Flincks, fil.kand i etnologi och konstvetenskap, Boken *Tusen år i trädgården Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar* (1994) har i detta arbete utgjort en källa till information om utformningen av trädgårdar vid mindre gårdar kring sekelskiftet 1800/1900. I boken *Historiska trädgårdar - att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013) diskuterar Flinck bevarandestrategier för, och tillvägagångssätt i arbetet med historiska trädgårdar. Boken är en handledning i hur man kan tänka och gå till väga för att bevara en trädgård. Hon diskuterar bevarandevärden och olika begrepp man kan komma i kontakt med. Samt gör en genomgång av bl.a. lagstiftning i Sverige såväl som internationellt och vilka dokument och handlingar man hitta eller behöva ta fram vid historiska undersökningar. Den har fungerat som en vägledning för den här uppsatsen. För ett historiskt perspektiv fungerar Rudolf Abelins *Den mindre trädgården. En bok för täppan och torpet* (1902) som en användbar källa. Boken är en handledning för de lite mindre trädgårdarna med skötselbeskrivningar, vägledning hur trädgården kunde utformas och vilka växter som varit rekommenderade. *Den mindre trädgården. En bok för täppan och torpet* (1902) gavs ut under samma period som gården på Näs 3:9 kommer till och den har använts som komplement till de arkivuppgifter som behandlats samt varit ett komplement till trädgårdshistoriska skildringar skrivna i vår samtid, som t.ex. Flincks *Tusen år i trädgården*.

Hösten 1994 anordnade Riksantikvarieämbetet tillsammans med Institutionen för landskapsplanering vid Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp ett seminarium om bevarande av historiska trädgårdar. Bland annat diskuterades det så kallade *Florensddokumentet* (idag *Florensdeklarationen*), som togs fram av ICOMOS (International Council On Monuments and Sites) år 1981 som en rekommendation för ett bevarande av särskilt intressanta trädgårdsanläggningar och parkmiljöer. Åtta år senare, 1989, skapades det en möjlighet genom svensk lagstiftning och Kulturminneslagen att byggnadsminnesförklara trädgårdar och parker (red. Bonnier & Lundquist, 1994). Seminariet hade till syfte att belysa det behov av forskning och kunskap som uppstod då möjligheten gavs att ge lagskydd, från 1989 och framåt, åt kulturhistoriskt intressanta trädgårdsanläggningar i samband med byggnadsminnesförklaringar av dem. Rapporten, med seminariediskussioner och referat av föreläsningarna som hölls, *Historiska parker och trädgårdar - ett arv att vårda och sköta* (red. Bonnier & Lundquist, 1994), har legat till grund för diskussionen kring bevarandet av stormhatten i den här uppsatsen. Flera av artiklarna i rapporten belyser problem som uppstått vid byggnadsminnesförklaringar av trädgårdsanläggningar på grund av bristande kunskap i hur skyddslagarna Kulturmiljölagen (SFS 1988:950, online, 2014-03-19) och Naturvårdslagen (SFS 1964:822, online, 2014-03-19) kan och bör tillämpas.

För att även en syn på bevarande inom byggnadsvården, eftersom husägarna både arbetar med och är utbildade i frågan, har jag använt mig av Axel Unnerbäcks vägledning till god byggnadsvård *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002), även den utgiven av

Riksantikvarieämbetet. Unnerbäck är antikvarie och ett känt namn inom byggnadsvården i Sverige (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Hans vägledning ska fungera som en hjälp för landets byggnadsvårdare och upplägget är liknande det som Flinck har i *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Även Unnerbäck diskuterar bevarandestrategier för, och tillvägagångssätt i, arbetet med att bevara kulturmiljöer med skillnaden att Unnerbäck utgår från bebyggelse medan Flinck utgår ifrån trädgårdar. Eftersom en vård- och underhållsplan inom byggnadsvården ofta innehåller ett avsnitt om den kringliggande miljön, d.v.s. ofta en trädgård, har Unnerbäcks vägledning varit en källa till förståelse för begrepp och praxis inom denna närliggande yrkeskategori.

Begreppet autenticitet tas upp i arbetet utifrån Maria Flinck (2013), Axel Unnerbäck (2002) och etnologen Regina Bendix (1997). Axel Unnerbäck (2002) behandlar autenticitet som ett relativt begrepp och han använder det som synonym till äkthet. Bendix diskuterar i sin bok *In search of authenticity – the formation of folklore studies* (1997) hur begreppet autenticitet använts historiskt för att skilja mellan äkta och oäkta, vilket är en indelning hon problematiserar genom att beskriva tyska folksagors ökade popularitet under 1800-talet.

Som stöd för analysen av de fotografier som funnits att tillgå har litteratur i ämnet trädgårdshistoria varit en viktig källa, framför allt texter som haft fokus på trädgårdar i norra delen av Sverige. Ulla Rylander är landskapsarkitekt som gett ut ett flertal böcker om trädgårdshistoria. *Fjällnära trädgårdar i Jämtland och Härjedalen tiden 1830-1900* (1996), utgiven av Kungliga skogs- och lantbruksakademien. Där redogör Rylander för de inspirationskällor och förutsättningar som trädgårdsanläggningar i Jämtland och Härjedalen haft under 1800-talet. Boken ger en överblick av trädgårdskulturen i nordvästra Sveriges fjälltrakter och beskriver utförligt ett flertal anläggningar utifrån bland annat arkivmaterial och fotografier. Hennes sätt att använda sig av äldre foton har varit till stor hjälp i arbetet med att analysera de bilder som finns på Näs 3:9.

Även Anna Andréassons bok *Trädgårdshistoria för inventerare* (2007) har bidragit till det här arbetets fotoanalyser. Boken är utgiven för Programmet för odlad mångfald, (POM), räkning och är tänkt som en vägledning för de personer som inventerat äldre trädgårdsväxter i samband med POMs olika växtupprop. Författaren, Anna Andréasson, är arkeolog och kulturvetare med inriktning på trädgårdsarkeologi och grön kulturmiljövård. *Trädgårdshistoria för inventerare* behandlar svensk trädgårdshistoria under åren 1800-1950 och tar upp exempel på trädgårdsmiljöer från olika delar av landet. Boken innehåller även listor på växter som varit vanligt förekommande under den här tidsperioden samt ger exempel på hur trädgårdarna har sett ut vid den här tiden.

Skellefteå museum har gett ut en skrift om trädgårdshistoria, *Till nytta och nöje. Den västerbottniska trädgården - historik, råd och anvisningar* (2011), som syftar till att beskriva hur trädgårdarna såg ut från 1700-talet fram till en bit in på 1900-talet i Västerbottens län. Skriften

innehåller anvisningar och förslag på restaureringsarbeten, listor på vanligt förekommande växter samt hur man anlägger nya rabatter eller trädgårdar i historisk stil. Författare till skriften är Pernilla Lindström som är byggnadsantikvarie på Skellefteå museum.

Eftersom uppsatsen utgår från en specifik stormhatt som växer i den undersökta trädgården har även allmän litteratur om perenner behandlats. Som uppslagsverk har Rune Bengtssons (red.) *Perennboken med växtbeskrivningar* (1989) samt Marie och Björn Hanssons *Perenner: våra trädgårdsväxter: inspiration, skötsel, lexikon* (2011) använts. För att få en helhetsbild av sortimentet av stormhattar över tidsperioden från huset byggs fram till idag har även *Handbok i svenska trädgårdsskötseln. 6, Blomsterodling på friland* (1876) av Axel Pihl, Erik Lindgren och Georg Löwegren (red.) och *Trädgårdens vackraste blommor: 100 perenna växter i färg samt 87 bilder i texten* (1952) av Tor Nitzelius behandlats. Det har främst handlat om att söka information om olika sorters stormhattar för att försöka klargöra vilken sort det kan ha rört sig om kring sekekskiftet och vilken sort som står i trädgården idag. Även växtlistor med växtbeskrivningar från Splendor Plant, Wändels kvalitetsperenner och Zetas – finsmakarens trädgård har använts för att reda ut vilken sorts stormhatt som växer i trädgården på Näs 3:9 samt för att få en bild av just denna stormhattens utbredning i handeln. Eftersom växter får nya vetenskapliga namn allt eftersom forskningen inom botaniken går framåt har Svensk kulturväxtdatabas (SKUD) och *Våra kulturväxters namn. Ursprung och användning* (2009) fungerat som en källa till dagens vedertagna nomenklatur.

2. Trädgårdsstormhatten i Näsänget

2.1 Nulägesbeskrivning av gården Näs 3:9

Boningshuset, som är ett trähus med timmerstomme har under flera omgångar renoverats och byggts om (Andersson, muntligen, 2014-03-05). De nuvarande ägarna, Emma Andersson och Jacob Heissenberger, har som ambition att återskapa känslan av sekelskiftet 1900, men med en anpassning till dagens moderna levnadsstandard. De har börjat riva ut moderna inslag för att få fram husets stomme. En av husägarna säger så här om renoveringen:

”Eftersom jag är antikvarie skulle jag i normala fall förespråka att man bevarar alla tidsepoker. Hade det varit en museal miljö hade jag definitivt förespråkat det [bevarat alla tidsepoker, förf. förtydligande]. I ett privat boende kan man vara lite friare. Det viktiga tycker jag är att man inte aktivt historieförfalskar, man bör vara ärlig med vad som är tillägg och vad som är original. I vårt fall var ytorna i huset i så dåligt skick och vi behövde plocka bort dem för att kunna bedöma stommen och laga den. I alla rum har vi sparat tapeter för att kunna dokumentera. Så småningom kommer det bli ett album om husets historia och renovering. Viktigt är också att välja sunda material som samarbetar bra med redan befintliga material i byggnaden till exempel undvika mineralull och gips och i stället jobba med rena material som trä, lera och papper” (Andersson, 2014).

De är alltså på grund av husets befintliga skick vid förvärvandet som de varit tvungna att riva ut den mer moderna inredningen för att bedöma och laga de skador som uppkommit under flera års förfall. Detta gav de nya ägarna utrymme till att återskapa känslan av sekelskiftet 1900, den tidsperiod de nått fram till genom att skala bort lager av andra tidsepoker.

Figur 3. Trädgårdsstormhatten invid husväggen. Det enda fotografi av växten i ett vegetativt stadium, dock överblommad. Familjen bor inte i huset än, utan en varsam renovering pågår för att de så småningom ska kunna leva och utnyttja både hus och trädgård. (Foto: Emma Andersson, sommaren 2013)

Trädgården runt bostaden är präglad av flera års förfall. Den är idag till viss del igenvuxen av diverse sly och ängsvegetation. Sedan huset togs över av dagens husägare hösten 2012 har skötseln av trädgården inneburit att röja fram öppna ytor, klippa ner buskar och att göra viss nyplantering. En del av ängspartierna har klippts ned för att etablera gräsmatta. De växter, utöver den stormhatt som arbetet kretsar runt, som idag finns på platsen är: *Syringa vulgaris* (bondsytren), *Aconogonon x fennicum* (finnslide), *Symphytum officinale* (äkäta vallört), *Ribes sp.* (röda vinbär och krusbär), *Ribes nigrum* (svarta vinbär), *Malus domestica* (äpple), *Rheum* (rabarber), *Picea abies* (gran), *Betula sp.* (björk), *Rosa rugosa* (vresros), *Narcissus pseudonarcissus*, *N. poeticus* (påsk- och pingstliljor), *Primula veris* (röda och gula gullvivor) och *Lilium bulbiferum* (brandliljor). Då tomten röjdes ordentligt inför försäljningen 2012 och allt undanröjt ris lämnades kvar på platsen blev många växter kvävda eller hämmade i sin tillväxt. Ju mer av ris som röjts undan och eldats upp desto fler växter har dykt upp i trädgården. Paret som äger huset nu ser fram emot en ny växtsäsong för att se om fler nya växter dyker upp än föregående år (Andersson, muntligen, 2014-02-19).

Figur 4. Näs 3:9 i höstskrud. Till höger står flaggstången och till vänster om uppfartsvägen syns gamla syrenbuskar och små granar och björkar. På båda sidor om vägen är snöpinningar nedstuckna. I bilden syns också hur ängspartier blivit klippta och bildat gräsmattor. (Foto: Jacob Heissenberger, 2013-10-12)

2.2 *Aconitum x cammarum* 'Bicolor' – tvåfärgad trädgårdsstormhatt

Eftersom det varit vinter och snö på platsen (se Figur 5) under arbetet med denna uppsats har jag personligen inte sett stormhattens blad eller blommor. Stormhatten, *Aconitum sp.*, som växer intill husväggen på framsidan av huset i Näsänget blir cirka 100 cm hög och är tvåfärgad i blått och vitt (Andersson, muntligen, 2014-03-05). Det finns inga fotografier på den under blomningstiden utan art och sort har fått analyseras utifrån husägarnas egna beskrivningar och med hjälp av bilder i perennböcker. En tvåfärgad trädgårdsstormhatt är spridd i handeln idag, *Aconitum x cammarum* 'Bicolor', se Figur 6, och blir cirka 100 cm hög (Wändels kvalitetsperenner, online, 2014-03-18). Emma Andersson menar att, utifrån att ha sett bilder av denna sort, det skulle kunna vara just den som står i trädgården hemma hos henne. Både Splendor Plant och Zetas trädgård säljer en annan tvåfärgad stormhatt, *Aconitum* 'Cloudy' som blir cirka 60 cm hög (Splendor Plant, online, 2014-03-15), vars fullständiga namn är *Aconitum carmichaelii* 'Cloudy' enligt SKUD (Svensk kulturväxtdatabas, online, 2014-03-19). Den blir alltså lite lägre än den ovan nämnda *Aconitum x cammarum* 'Bicolor'. A. 'Cloudy' är en "robust" stormhatt med stora blommor (Splendor Plant, online, 2014-03-15) till skillnad från A. x *cammarum* 'Bicolor' som får en mer luftig blomklase (Zetas trädgård, online, 2014-03-15). Om stormhatten i den specifika trädgården i Näsänget är en av ovan beskrivna sorter har inte gått att klargöra eftersom växtsäsongen inte kommit igång än. Men troligtvis rör det sig om en *Aconitum x cammarum* 'Bicolor' vilket jag återkommer till nedan.

Stormhatt har det vetenskapliga namnet *Aconitum* som på grekiska betyder oöverbinnerlig. Släktet är av god hårdighet och ansedd som en riktigt lappländsk trädgårdsväxt då den varit vanlig i trädgårdarna där (Lapplands kulturbotaniska trädgård i Lycksele, 2014-03-13). I *Handbok i svenska trädgårdsskötseln* (1876) listas 12 olika arter av *Aconitum* varav två arter beskrivs som tvåfärgade (Pihl, A, Lindgren, E & Löwegren, G, 1876). *Aconitum autumnale* beskrivs som: "100 c. hög, mjukhårig växt, med hvitaktiga, i gredelint

Figur 5. Äldre bärbuskar på framsidan av huset. Till vänster om trappan, under fönstret, växer trädgårdsstormhatten och vallörten. (Foto: Anna Wöhlecke, 2014-03-09)

Figur 6. *Aconitum x cammarum* 'Bicolor', trädgårdsstormhatt. (Källa: http://www.flickr.com/photos/kingsbrae_garden/1055503838/)

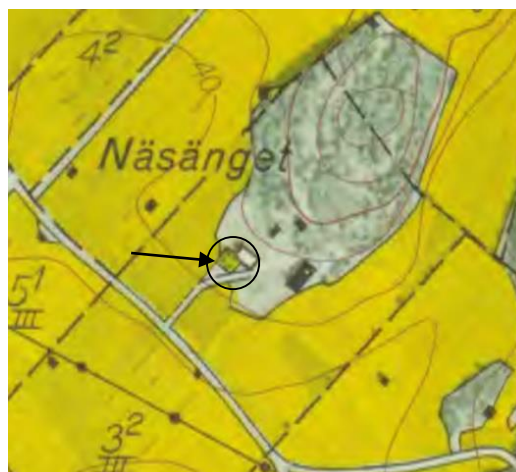
öfvergående blmr. Bör skyddas mot ovanligt sträng köld” (Pihl, A, Lindgren, E & Löwegren, G, 1876, s. 17) och *Aconitum variegatum* beskrivs vara: “75-100 c. hög, med blåhvita, ovanligt stora blommor i täta klasar. En af de vackraste i släktet” (a.a. s. 17) På 50-talet skriver Tor Nitzelius: “*A. cammarum* f. *bicolor* (= *A. napellus* var. *bicolor*), hos vilken hyllet mer eller mindre distinkt är uppdelat i en blå och en vit del” (Nitzelius, 1952, s. 157), troligen har den samma namn idag. Han listar även en gråviolett nordisk stormhatt, *Aconitum septentrionale* (a.a s. 234) men det framgår ej om den är tvåfärgad eller i en enhetlig, gråviolett nyans.

I Ammarnäs, Lappland, har Lapplands kulturbotaniska trädgård samlat in ett exemplar av *Aconitum x cammarum* ‘*Bicolor*’ som planterades omkring 1940. Det var initiativtagaren till Göteborgs rosarium Göte Haglund, eller rosprästen som han kallades, som lämnade över plantan till trädgårdsägaren i Ammarnäs (Lapplands kulturbotaniska trädgård i Lycksele, 2014-03-13). Även Programmet för odlad mångfald, POM, har samlat in äldre exemplar av stormhattar bl.a. en blå stormhatt från omkring 1933 Västergötland, en blåvitblommande *A. x cammarum* ‘*Bicolor*’ från en gård i Jämtland som går att spåra bakåt i tiden till 1922 samt en blåvitblommande trädgårdsstormhatt från Härnösand som planterades omkring 1898 (Programmet för odlad mångfald, online, 2014-03-13). Sorten har alltså gamla anor i norra Sveriges trädgårdskultur och den har på flera orter överlevt de kalla krigsvintrarna på 1940-talet. Som tidigare nämnts är det troligt att stormhatten i trädgården på Näs 3:9 är en *Aconitum x cammarum* ‘*Bicolor*’ då det finns dokumenterade exemplar av just den sorten i Västernorrland långt tillbaka i tiden. Då det inte gått att klargöra vilken art eller sorts stormhatt det rör sig om kommer jag i följande text referera till växten allmänt som en trädgårdsstormhatt.

Stormhattens alla delar är giftiga men den har använts i vargfällor och som lusmedel (Oskarsson, 2008 s. 16) och vallörten som idag växer bredvid hade en viktig roll som medicinalväxt då den sades vara sårläkande (Hansson, 2011, s. 285). Det är således en perenn med viss medicinalverkan samtidigt som den har ett stort prydnadsvärde på grund av sin färgstarka blomning. Trädgårdsstormhatten är en hybrid mellan *Aconitum napellus* (äkta stormhatt) och *A. variegatum* (brokig stormhatt) och är steril vilket innebär att den inte sätter frön (Oskarsson, 2008).

2.3 Trädgårdens utseende och trädgårdsstormhattens placering i trädgården över tid. En bild- och kartanalys

Enligt de bilder som finns att tillgå har trädgården legat på samma plats sedan åtminstone 1950-talet efter vad det går att utläsa från de fotografier som finns bevarade av huset (se Figur 7 & 8). I den ekonomiska kartan från 1962 är en trädgård utritad på den plats det än idag står perenner, prydnads- och bärbuskar (Figur 6). Man kan skönja vissa förändringar över tid och dagens trädgård lämnar vissa spår av att ha varit anlagd med eftertanke. I figur 7 från före 1950-talet är verandan inglasad, ett fönster på ovanvåningen är bytt och flaggstången står till vänster om uppfartsvägen framför huset. Jämför man med ett flygfoto som är daterat till 1950-57 (kan inte publiceras för tillstånd saknas) syns att flaggstången är flyttad till andra sidan uppfartsvägen och man har anlagt en rabattrundel runt den.

*Figur 7. Ekonomisk karta från 1962.
Den vita kvadraten är boningshuset och
framför till vänster om uppfartsvägen är en
kvadrat betecknad som trädgård. (Källa:
Lantmäteriet, online, 2014-02-20)*

Rabattrundeln var ett populärt inslag i 1800-talets trädgårdar (Flinck, 1994, ss. 170-172). Den var en prydnadsrabatt där trädgårdsägaren kunde imponera på besökare med stor blomprakt (Lindström, 2011, s. 23). Ett blickfång kunde placeras centrerat i mitten, så som en staty, exotisk växt eller en springbrunn, och 1900-talet en flaggstång (ibid). Även verandan har ändrat utseende, man har bytt fönster till ett mindre istället för, som tidigare, flera stycken som upptar hela ytan. Detta gör att man kan anta att Figur 8 är fotograferat före 1950-57. Figur 8 är suddig och det är svårt att urskilja hur planteringarna ser ut framför huset. Det går dock att skymta två stora syrenbuskar på platsen där det står sådana idag. Det står fyra eller fem björkar runt syrenbuskarna och i området syns även ett par mindre buskar, eventuellt de bärbuskar som finns kvar på platsen idag. Vid husväggen där trädgårdsstormhatten växer idag skymtas en mörk

kontur av växtlighet, som skulle kunna vara fröställningar som står kvar efter en högre perenn. Efter att ha ändrat skärpa i bilden med hjälp av Photoshop blev konturen vid husväggen något mer tydlig. Den är dock fortfarande vag och därmed svår att artbestämma, kanske är det en högre perenn, som exempelvis trädgårdsstormhatt, eller så är det grenarna från någon av de bärbuskar som finns på platsen idag.

Går man vidare och tittar på Figur 9, som troligen är tagen före 1950-57 men efter Figur 8, ser man att fönster och placering av flaggstång är de samma som i flygfotot daterat till 1950-57 med enda skillnaden att flaggstången förmodligen precis är flyttad och ligger ner i väntan på att resas på sin nya plats till höger om uppfartsvägen. Någon rabattrundel är ännu inte anlagd av vad som går att se i fotot. Däremot har bilden större skärpa och det går att se något tydligare hur planteringarna ser ut framför syrenbuskarna. Vid en första anblick ser det ut som en nyanlagd berså som komplement till de två redan uppvuxna syrenerna. Men vid ett noggrannare

Figur 8. Före 1950-57. En vårbild med vitsippor i framkant av fotografiet. Syrenbuskarna skymtar till vänster om den inglasade verandan. Flaggstången står på vänster sida om uppfartsvägen. Till vänster om syrenbusken som skymmer fönstret syns en mörk, lägre siluett. En av bärbuskar som fortfarande finns kvar framför huset, eller är det något som växer intill husknuten? (Källa: Privat samling, fotograf okänd, ca 1920-1940-tal)

studerande av bilden ser det snarare ut som det har planterats prydnadsväxter i en cirkelform som sammanlänkas med syrenbuskarna. Eftersom träd och buskar saknar löv i bilden kan det antas att

bilden är tagen i maj eller mer troligt i början av juni. I bilden syns en kvinna som är ute och går med två hundar och med tanke på kvinnans klädsel, pennkjol och kavaj (1940-tal?), är temperaturen i luften troligen så pass varm att hon klarar vara ute i kjol och lågskor. Prydnadsväxterna ser ut att blomma vilket för med sig tankar om något vår- eller försommarblommande. Det går även att skymta en struktur centrerad i cirkeln, något som skulle kunna vara en mindre cirkel i sten som kanske för att inrama en rabattrundel. Kan trädgårdsstormhatten vuxit där?

Figur 9. Flaggstången ligger ner, förmodligen är den precis flyttad. Verandans fönster är förändrade och framför syrenbuskarna syns någon form av plantering. (Källa: Privat samling, fotograf okänd, ca 1940-tal)

Vad gäller platsen där dagens trädgårdsstormhatt växer skymmer träd och buskar sikten i Figur 9 för att kunna dra några slutsatser om växtligheten invid husväggen. Det är framför allt en buske som skymmer husväggen men tittar man noga har den en oregelbunden gren som står ut till vänster. Man skulle kunna dra det så långt att den grenen tillhör en högre växt i bakgrunden, men ser man till tidpunkten för fotografiet bör förgående säsongs fröställningar på en eventuell trädgårdsstormhatt vara nerklippta och säsongens nytillväxt vara låg. Intressant är också trädgårdsmöblemangnet som är placerat bakom den vänstra syrenbusken där man kan anta att björkarna på platsen skapar skugga över sittgruppen och där den stora busken ger lä för vinden. Kanske valde man att placera sittgruppen i nära anslutning till speciellt vackra växter som t.ex.

trädgårdsstormhatten? (Figur 9). Trädgårdsmöblemanget finns bevarat i ett av uthusen och är målat i grönt, en typisk 1920-tals färg (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Tidigare ägare verkar ha haft fokus på prydnadsväxter i trädgården framför huset som använts som en plats för umgänge även om det troligtvis stod ett par bärbuskar där också redan på 1920-40-talet.

På vinden i huset hittades även ett flygfoto i färg. Flygfotot, Figur 10, uppvisar alla de förändringar som nämnts ovan, ombyggd veranda, flyttad flaggstång och anlagd rabattrundel, därmed kan det antas att det är taget efter 1950. Däremot är det svårt att avgöra hur mycket senare fotot är taget än flygfotot daterat till 1950-57. Den enda stora skillnaden mellan de båda foton är att det upphittade fotot är i färg och flygfotot från 1950-57 är en svart och vit bild. Kan det tyda på att figur 10 är fotograferad några år senare? Efter att ha kontaktat lantmäteriet ILSP, support flygbilder kom det fram att det finns flygfoton över gården från 1978, 1972, 1964, 1959 och 1943 men att alla utom det från 1964 är tagna på för hög höjd för att kunna urskilja några detaljer (Holgersson, muntligen, 2014-03-04). Tyvärr har jag inte kunnat ta del av dessa foton då ett besök i Gävle skulle krävas men de meddelar att det finns ett foto från 1964 som är fotograferat från lägre höjd med chans till att se fler detaljer (ibid). Det leder tankarna till att det kan vara samma foto som återfanns på husets vind (Figur 10). Det skulle stämma in ganska bra i tidsspannet i och med att fotot är i färg och att en del träd och buskar ser ut att vara lite större än i det flygfoto som är daterat 1950-57. Vad man kan se i flygfotot från ca 1964(?) är att trädgården fått en utökad yta nedanför ovan nämnda cirkelformation av prydnadsblommor. En rektangulär yta med tydliga, raka rader antyder en köksträdgård nedanför buskaget framför huset. På fotot ser det även ut att finnas en yta för köksodling till vänster om verandan (se Figur 10). Dåvarande ägaren har förmodligen skapat plats för odling i kanten av lägdan², väster om boningshuset. Om den ytan varit använd för odling redan tidigare är svårt att säga eftersom ytan legat utanför bild i de tidigare fotografierna (Figur 7 & 8). I figur 10 syns även en samling buskar till höger om flaggstången. Där står idag en stor *Syringa vulgaris* (syren), ett *Malus domestica* (äppelträd), en *Rheum* (rabarber) och tre *Ribes sp.* (krusbär). Det är oklart om trädgårdsstormhatt vuxit där, men det går heller inte att utesluta att den blivit utkonkurrerad.

² ”igenlagd åker(teg) som bär gräs” (Svenska akademins ordbok, online, 2014-03-19)

Figur 10. Flygfoto eventuellt från 1964. På gräsytan framför syrenbuskarna syns raka rader, troligtvis odling av något slag (se nedre cirkeln). Även bakom syrenen, i kanten av åkern syns någon slags odlingsyta (se övre cirkeln). Runt flaggstången syns en rabattrundel. (Källa: privat samling, fotograf okänd, ca 1960-1970-tal)

Bilderna beskrivna ovan har husägarna använt sig av för att få större klarhet i de renoveringar och förändringar som gjorts av tidigare ägare. När Figur 11 återfanns i ett privat fotoarkiv i bygden kastades deras uppfattning om hur huset sett ut runt sekelskiftet om ganska ordentligt. De hade utgått ifrån att verandans utseende i Figur 8 var det ursprungliga. De hade tänkt återskapa den inglasade verandan på det sättet i tron att det skulle bidra till känslan av sekelskiftet 1900 (Andersson, muntligen, 2014-03-05). Sett till kläderna på familjen i bilden (Figur 11) antogs först att den var tagen på 1910-talet men efter att ha fått uppgifter om att fotografen föddes 1898 är det inte troligt (Andersson, 2014). Att han var i tjugoårsåldern när fotot togs är mer troligt och därför är nog bilden tagen på 1920-talet. Fotot visar att boningshuset var försett med en öppen veranda smyckad med snickarglädje, vilket var ny information för husägarna. I figur 11 går det att se att den högra sidan om verandan har två par fönster placerade rakt under varandra medan den vänstra sidan har ett större fönster centrerat under övre våningens fönsterpar. Någon gång mellan 1920 och 1950 har verandan byggts om och fönster har bytts ut (Jämförelse mellan figur 11 och figur 8). Flaggstången står på samma plats som i figur 8, d.v.s. framför huset till vänster om uppfartsvägen och varken syrenbuskar eller björkar verkar vara planterade än. Däremot syns någon typ av vegetation på platsen där trädgårdsstormhatten växer idag (se Figur 11). Kan den

vara planterad redan på 1920-talet eller till och med tidigare?

Figur 11. Troligtvis 1920-tal. Huset med en öppen veranda och entré mitt på byggnaden. Fönster är placerade i par. Till vänster om verandan syns en inhägnad. Kan det ha varit odling innanför staketet, i nära anslutning till bostaden? Den vegetation som idag skymmer boningshuset är ännu inte planterad. (Fotograf: Emil Nordenmark, ca 1920-tal, använd med tillstånd av Johan Nordenmark)

Det som är intressant med bilden ur trädgårdssynpunkt är inhägnaden framför husets vänstra del. Runt sekelskiftet 1900 kunde en kryddgård anläggas i nära anslutning till bostadshuset. För att skydda från gårdens djur hägnades odlingar in (Lindström, 2011, s. 16) eftersom trädgårdsodlingen kunde nära ”det egna bordet och familjens medlemmar i första hand en riklig, billig, nyttig och närande mat” (Abelin, 1902, s.12). Staketet i fotografiet hägnar bl.a. in den yta där trädgårdsstormhatten växer idag (figur 10). Lindström noterar i broschyren *Till nytta och nöje. Den västerbottniska trädgården - historik, råd och anvisningar* att kryddgården kunde placeras på gaveln av boningshuset och att det på slutet av 1800-talet främst odlades nyttoväxter i den. Växter med enbart ett prydnadsvärde lämnades inte utrymme innanför inhägnaden. Synen på vad som odlades i kryddgården förändrades något en bit in på det nya seklet och en del rena prydnadsväxter kunde planteras innanför inhägnaden (Lindström, 2011, ss. 16-18). Kan inhägnaden på fotografiet vara en kryddgård eller annan plats för odling? Trädgårdsstormhattens dubbla användning som både nytto- och prydnadsväxt kan ha motiverat varför den placerades

där den står än idag.

Vid husväggen, där trädgårdsstormhatten växer idag, syns i Figur 11 en högre växtlighet än den äng som upptar förgrunden av fotografiet. Jämför man höjden på dagens trädgårdsstormhatt och den växtlighet som syns i det gamla fotografiet så stämmer de överens väl. Däremot är det svårt att urskilja bladens konturer eller om det är några blommor eller knoppar på stjälken. Med trädgårdsstormhattens (lusmedel och praktfull sensommarblomning) och vallörtens (sårlikande samt långvarig blomning) dubbla användning i åtanke kan det tänkas vara rimligt att både trädgårdsstormhatten och vallörten hade i en kryddgård likväl som i en prydnadsrabatt att göra. I en trädgårdsskötselbok från 1902 diskuterar Abelin odlingstjäppans betoning på nyttoväxter: ”Tjappan behöfver dock icke uteslutande fyllas af nyttighetsörter. Äfven doftande och prunkande blommor böra där gifvas en – om ock begränsad – plats” (Abelin, 1902, s. 14). Vidare skriver han att: ”nyttighets-växter, hvilka ju, såsom vi redan framhållit, också kunna anordnas så, att de tjusa och smeka ögat” (a.a s.16). Länsträdgårdsmästaren för Ångermanland skriver i sin tjänsteberättelse från 1904:

”Att en trädgårdstjappa är så att säga oskiljaktigt förbunden med det egna, omtänksamt ordnade, välskötta lilla hemmet synes man äfven här uppe allt mer komma till insikt om. Och uttryck härför saknas icke i rätt aflägsna fjällbygder, hvilket förliden höst under en förrättningsresa till Hoting iakttoogs. Rätt ofta kunde ögat fägnas sig vid anblicken af en liten inhägnad vid ett anspråkslöst hem. Men granskar man närmare de växter, som hittat hit, så befanns urvalet af dessa mer eller mindre misslyckadt och de växter man väntar sig finna, och som egentligen höra hemma här, saknades delvis eller helt och hållet. Så upptogs mångenstädes ena hälften af rofvor, och den andra hälften af potatis och i bästa fall voro några stormhatt- och vallmostånd, som förlänade platsen litet lif och värme, de enda växter som strängt taget kunde sägas höra till ett så inskränkt område, som en trädgårdstjappa” (Hushållningssällskapet Västernorrlands arkiv, A1b:19).

Här nämns alltså en inhägnad med både potatis och stormhatt. Han lovordar inte de jämtländska böndernas trädgårdstjappor men gläds samtidigt åt att befolkningen i de mer avlägsna delarna av länet börjat förstå vikten av att odla för det egna husbehovet. Länsträdgårdsmästaren beskriver stormhatt- och vallmostånden som stämningshöjare i trädgårdstjappan, vilket antyder att de används för sitt prydnadsvärde samtidigt som än sitt nyttovärde. Det är därmed svårt att säga om trädgårdsstormhatten planterats i kryddgården för att den skulle användas som lusmedel, för att ge ”litet lif och värme” till platsen eller för sitt dubbla värde som Abelin poängterar ovan. Troligtvis, som poängterats ovan, kunde den dubbla funktionen ha motiverat till att plantera trädgårdsstormhatt.

2.4 När introducerades trädgårdsstormhatten i trädgården på Näs 3:9?

Till följd av att trädgården väckts till liv genom nya ägare, med ambitioner att skapa en miljö utomhus som stämmer överens med husets karaktär, har frågan om växternas ålder väckts.

Fotoanalyserna ovan är ett redskap i undersökandet av trädgårdens ålder och olika utseende. Fotografierna, som sträcker sig över minst 50 år, visar förändringar över tid och ligger till grund för följande resonemang om när trädgårdsstormhatten, och de övriga växterna, introducerades i trädgården på Näs 3:9. En jämförelse mellan den ungefärliga dateringen av fotografierna och husets upprättade ägarlängd (se Bilaga 1) skulle man kunna koppla samman förändringar av hus och trädgård med de ägarbyten som skett vid ett flertal tillfällen. Dock innehåller ägarlängden vissa oklarheter och den innehåller en stor lucka mellan ägarbytet 1920 fram till början av 1970-talet. Från år 1920 är det två familjer som äger fastigheten och de delar förmodligen av boningshuset och bildar två separata lägenheter med varsin ingång. Att huset delades i två delar på 1920-talet stämmer även med de tapetrester man funnit i huset under renoveringsarbetet (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Enligt fotografierna har det hänt väldigt mycket med både byggnaden och trädgården under de 50 år som ägarlängden saknar uppgifter om. Mer efterforskning av dödsbon efter de båda familjerna 1969 respektive 1971 skulle kunna bidra till större förståelse för huset och trädgårdens förändringar.

Det går ändå att urskilja några möjliga tidpunkter under trädgårdens historia som trädgårdsstormhatten kan ha introducerats i den här privatträdgården. Till att börja med går det att skymta någon slags växt, av samma höjd och storlek som trädgårdsstormhatten, i figur 11 från 1920-talet. Bilden visar en inhägnad som skulle kunna visa placering av en rabatt, kryddgård eller odlingslott. 1920-talet är relativt tidigt i gårdens historia vilket innebär att trädgårdsstormhatten skulle kunna vara en rest av en trädgård som andas sekelskifte, precis den tidsperiod som husägarna strävar efter att fånga både in- och utvändigt i huset. Programmet för odlad mångfald, POM, har i sitt perennupprop fått in tips om en *Aconitum x cammarum* 'Bicolor' som planterades vid en villa i Härnösand³ någon gång kring 1898 (Programmet för odlad mångfald, online, 2014-03-13). Det finns alltså belägg för att sorten har odlats i Västernorrland vid tiden för Näs 3:9s uppförande vilket gör det möjligt att den kan ha växt i trädgården på 1920-talet. Många växter, bl.a. fruktträd, bärbuskar, prydnadsbuskar och perenner, planterades genom hushållningssällskapets försorg (Flinck, 1994 s. 157). Till exempel planterades det "232 st fleråriga blomsterplantor" år 1904 samt 155 stycken året därpå runt om i Västernorrland (Hushållningssällskapet Västernorrlands arkiv A1b:19).

Nästa möjliga tidpunkt för trädgårdsstormhattens introduktion i trädgården är någon gång mellan 1920-talet och 1950-57. Det är stor skillnad på trädgårdens utformning mellan Figur 11 och Figur 8 vilket berättar att någon omarbetat trädgården mellan dessa fotograferingstillfällen. Det finns björkar, syrenbuskar

Figur 8. (Källa: privat samling, fotograf okänd, ca 1920-1940)

³ Härnösand ligger ca 5,5 mil söder om Nordingrå, Kramfors.

och mindre buskar (Figur 8) vilket tyder på att en nyplantering gjorts mellan 1920 och 1950. År 1920 bytte huset ägare, kanske var det i samband med att huset delades in i två lägenheter (Andersson, muntligen, 2014-03-06) som trädgården strukturerades om och bl.a. trädgårdsstormhatten planterades in? Trädgårdsdelen låg då utanför den västra lägenheten, betyder det att även tomten var uppdelad? Kan det vara familjen i den västra lägenheten som planterade ett par bärbuskar, prydnadsväxter och då även trädgårdsstormhatten på 1920-talet? "Enligt äldre människor i byn drog inte de båda familjerna jämt. Men det har jag inga riktiga belägg för" säger nuvarande husägaren som tror på idén att även tomten var uppdelad. "Det finns ju bärbuskar på båda sidor [uppfarts]vägen" (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Om tomten var uppdelad kan växtligheten i de båda delarna varit olika. Trädgårdsstormhatten kanske planterades av familjen i västra lägenheten och då har den troligtvis inte funnits i den östra sidan av tomten.

Figur 11. Troligtvis 1920-tal. (Fotograf: Emil Nordenmark)

lägenheten i sämre skick än den västra som stått tom i 40 år. Mannen som bodde i huset de sista åren sägs ha varit ointresserad av trädgården och man kan anta att den fått växa igen under hans tid på Näs 3:9 (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Troligen planterades alltså

Figur 9. Före 1950-57. Fotograf okänd

Eftersom en ny rabatt anlades runt flaggstången någon gång kring 1950-talet är det inte helt främmande att tänka sig även fler nya växter planterade i trädgården. När rabattrundeln skapades kanske man även satsade på att sätta lite blomfärgning nära boningshuset? Något som sedan är konstaterat är att trädgårdsstormhatten stått i trädgården på Näs 3:9 åtminstone sedan 1970-talet (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Den siste ägaren bodde i den östra lägenheten från mitten av 1970-talet medan den västra stod obebodd. Lägenheten var i väldigt dåligt skick och trots att den var bebodd fram till 2010 var

trädgårdsstormhatten av de som bodde i den västra lägenheten, på den västra sidan till vänster i bild (se Figur 9).

Utan att egentligen kunna svara på frågan om när trädgårdsstormhatten introducerades i trädgården på Näs 3:9 går det att ringa in möjliga scenarier för detta. Men genom att söka information om en befintlig växt på platsen har en större förståelse för hela trädgårdens historia blivit synlig. Det är inte bara trädgårdsstormhatten som hamnat i fokus i detta

avsnitt. Genom att noggrant studera äldre fotografier och analysera förändringar kan man utläsa mycket om en plats. När det kommer till att bevara trädgårdsstormhatten i trädgården när en barnfamilj så småningom flyttar in följer i nästa kapitel ett resonemang kring huruvida växtens ålder påverkar ett eventuellt bevarandevärde. En diskussion kommer även föras kring hur man på bästa sätt kan bevara trädgårdsstormhatten för framtiden i just den här privatträdgården.

3. Diskussion kring värdet av och strategier för ett bevarande av trädgårdsstormhatten

3.1 Bestämmelser kring och riktlinjer för bevarande

Enligt kulturminneslagen är det allas angelägenhet att skydda och vårda landets kulturmiljöer (1 kap. 1 § KML). Det ligger alltså i allmänhetens ansvar att se till det kulturhistoriska värde som kan tänkas finnas i den fastighet eller trädgård de äger och tänker renovera, bebygga eller ändra på något vis (Flinck, 2013, s. 34). Anses trädgården eller byggnaden så pass värdefull rent kulturhistoriskt sett, med ett "synnerligen högt kulturhistoriskt värde" kan den byggnadsminnesförklaras (3 kap. 1 § KML). Byggnaden eller trädgården skyddas då av länsstyrelsen som anger skyddsbestämmelser och förmedlar en vårdplan samt anger vilka förändringar som får göras (Flinck, 2013, s.34). Privatträdgården på Näs 3:9 är inte byggnadsminnesförklarad vilket medför att riktlinjer för bevarandet inte styrs av lagstiftning. Istället ligger det på husägarna och deras ambition och vilja att bevara trädgården eller delar av den.

Dokumentation är av stor vikt vid en kulturhistorisk värdering av en byggnad eller trädgård enligt bland andra Maria Flinck (2013) och Kjell Lundquist (1994). Den kan ligga som grund för en vårdplan eller en byggnadsminnesförklaring och är en viktig källa för framtidens brukare av våra kulturmiljöer (Unnerbäck, 2002, ss. 38-42). Även om trädgården som undersöks inte anses ha ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde för att därmed bli byggnadsminnesförklarad är dokumentation en förutsättning för att kunna jämföra och värdera andra objekt. Genom dokumentation kan intressant information om vårt kulturarv bevaras även om trädgården med sitt levande växtmaterial och föränderliga natur skulle växa igen eller försvinna (Lundquist, 1994, ss. 11-18). Maria Flinck (2013) anger ytterligare argument för vikten av dokumentation av trädgårdsanläggningar, att kunna utvärdera skötsel för att se att den följer den föreskrivna vårdplanen samt för att kunna uppmärksamma hur växtligheten förändras eller om någon växt försvinner från anläggningen (Flinck, 2013, s. 36). Vidare skriver Flinck att:

"Ur trädgårdssynpunkt är lagstiftningen tämligen splittrad och inte heller anpassad till trädgårdars föränderlighet, växternas olika livslängd eller behov av kontinuerlig skötsel. [...] Lagstiftarna har breddat Miljöbalken till att omfatta även kulturpåverkad mark och växtlighet, men det finns fortfarande glapp när det gäller skydd av odlade växter" (Flinck, 2013, s. 47).

Det finns problem i lagstiftningen som gör bevarandet av trädgårdar svårarbetat. Det Flinck diskuterar är problematiken i att växter dör, konkurrerar med varandra och frodas ibland okontrollerat. Lämnas en trädgård utan skötsel en tid kan mycket ha hänt, bevarandevärda detaljer kan ha förändrats så till den grad att ett bevarande inte längre känns motiverat. Ett annat problem när det kommer till att skydda trädgårdar och odlade växter är att många vård- och underhållsplaner görs av byggnadsantikvarier där utgångspunkten ofta är att bevara byggnader. En byggnad som anses ha ett miljöskapande värde för t.ex. en bygd eller en region beskrivs ofta i

sitt miljösammanhang där husets proportioner till omgivningen och läget i det omgivande landskapet beskrivs (Unnerbäck, 2002, s. 40). Unnerbäck skriver också att "helhetssynen måste också omfatta närmiljön, antingen det gäller en gata, en arkitektoniskt utformad herrgårdspark eller, som här, en grusad gårdsplan med röda uthus och en anspråkslös fruktträdgård" (a.a, s. 45). Med ett stort fokus på byggnadsdetaljer kan vikten av de specifika växterna på platsen undervärderas, enligt Maria Flinck (2013). I föregående kapitel beskrivs en privatträdgård utifrån en specifik växt som återfinns på platsen idag. Ett sätt att vårda och säkra ett bevarande av en trädgård kan således vara att upprätta en vårdplan för att på så vis förekomma vanvård eller att viktiga värden i trädgården försvinner. Genom växtkännedom samt kunskap om kulturväxters historia och användningsområden kan mycket information om platsens historia synliggöras enligt Maria Flinck (2013). En "anspråkslös fruktträdgård", som den Unnerbäck beskriver ovan, kan ursprungligen varit en stor källa till bättre levnadsförhållanden för bygden eller hushållet och den kan ha varit en viktig statushöjare för gården eller torpet.

Enligt Flinck ska en vårdplan för en trädgård innehålla tre delar; vårdprogram, underhållsplan och skötselbeskrivning. Vårdprogrammet ska fungera som ett grunddokument där historisk bakgrundsfakta läggs fram och ligger till grund för beslut om akuta åtgärder. Underhållsplanen tas fram för att de långsiktiga mål som upprättas i vårdprogrammet ska uppnås. Den ska innehålla planering, förändring och åtgärder för att åtgärda eftersatt skötsel. Underhållsplanen är tänkt att vara en långsiktig planering av anläggningens skötsel. Det som behöver göras årligen tas upp i skötselbeskrivningen. Här kan historiska skötselmetoder beskrivas och i dokumentet är det lämpligt att bifoga en skötselritning eller en s.k. förvaltningsritning. Det bör även framgå av skötselbeskrivningen hur den kontinuerliga skötseln ska beskrivas för att kunna utvärdera hur arbetet med bevarandet fortskrider. Kanske behövs skötselbeskrivningen revideras efter hand som skötseln utvärderats och man sett vad som fungerar för den specifika anläggningen (Flinck, 2013, ss. 57-60). En vårdplan för en trädgård bör således vara lika komplex som byggnadsvårdens vård- och underhållsplaner och det är rimligt att den som upprättar vårdplanen har den kunskap om trädgårdshistoria och växtkännedom som ligger i proportion för att utforma ett sådant omfattande arbete. För en privatträdgård kan det dock kännas lite väl stort att upprätta en vårdplan i tre delar. Men det är ett långsiktigt arbete och själva idén med att bevara något är väl att tänka på framtiden och framtida brukare? En privatträdgård tenderar att byta ägare oftare än t.ex. en slottspark vilket gör all dokumentation värdefull. I nästa avsnitt återkommer jag till vikten av dokumentation för att påvisa vilka värden en trädgård kan ha.

3.2 Bevarandevärden för trädgårdsstormhatten i trädgården på Näs 3:9

Trädgården på Näs 3:9 har förfallit under nära 30 års tid, förmodligen sedan 1970-talet, likaså har boningshuset saknat omvårdnad under samma tidsperiod. Trädgårdens förfall sker dock i snabbare takt på grund av det levande material som utgör dess stomme, till skillnad från husets mer beständiga uppbyggnad. "En gammal trädgård hade inte funnits kvar om den inte under hela tiden fortsatt att vara användbar för sin ägare/brukare" (Flinck, 2013 s. 13). Flinck redogör för hur föränderlighet och bevarande traditionellt sett inte gått hand i hand vilket bidrar till den

problematik som finns inom bevarandet av trädgårdar som till stor del är uppbyggda av ett föränderligt material (ibid).

”Trädgården som konst har ytterligare en dimension i den skiftande tidsupplevelsen. En trädgård ser annorlunda ut på morgonen än på kvällen, den ser annorlunda ut nästa månad än den gör idag och den kommer att ha förändrats ännu mer om tio år. Vissa förändringar återkommer varje dygn eller varje år, medan andra försvinner för alltid redan efter ett par timmar. En del förändringar sker så långsamt att vi knappt märker dem under vår livstid. Den lagrade tiden får dock synlig form i grova knotiga träd, i mossbelupna stenar eller i mattor med självspridda lökväxter” (Flinck, 2013 s. 17).

Genom att sköta om en trädgård blir man en del av den kontinuerliga förändringen och man styr den mot önskade mål för det man odlar.

”Att avbryta skötseln betyder inte att förändringen i trädgården avbryts. Förändringen fortsätter men planlöst, naturen tar över igen. De kulturväxter som bäst tål klimatet och konkurrensen om näring kan överleva” (a.a, s.18).

I trädgården på Näs 3:9 har naturen tagit över och bildat nya bestånd av växter. Vresrosen bredde ut sig så mycket att den hade kvävt sig själv (Andersson, muntligen, 2014-03-05) och fröplantor av björk och poppel har etablerats på, för dem, trivsamma platser. En del kulturväxter har dock klarat konkurrensen och trädgårdsstormhatten är bevisligen en av dem. Den utgör ett spår av en trädgård som varit skött och förmodligen uppskattad. Som ett tidsdokument av en svunnen tid står den kvar och kan berätta om vad som en gång funnits på platsen. Ett av bevarandevärdena för denna kulturväxt är således dess roll som historiebärare för platsens utformning och innehåll. Eftersom källorna till vilka växter som funnits i trädgården är så få är det värdefullt att värna om de som faktiskt finns kvar. Man får ju anta att en del växter som varit planterade i trädgården faktiskt inte klarat av konkurrensen som uppstått då skötseln blivit eftersatt. Då blir den som varit stark nog att växa vidare än mer viktig. Genom att söka efter information om trädgårdsstormhatten har detaljer på fotografier uppmärksammas och kunnat bidra till en uppfattning om hela trädgårdens utformning över tid. Även om det inte gått att klargöra hur gammal växten är på platsen har den gett en ökad förståelse och en helhetsbild av trädgården på Näs 3:9. Då ägarna av fastigheten har som mål att skapa en atmosfär av sekelskiftet 1900 genom att renovera huset grundligt kan trädgårdsstormhatten bidra till denna atmosfär utvändigt. Oavsett när den introducerades i trädgården är trädgårdsstormhatten ett tidsdokument och därmed värd att behålla och värna om sett till ägarnas mål med fastigheten.

Axel Unnerbäck (2002) beskriver också olika upplevelsevärden som kan ligga till grund för en värdering av kulturmiljöer (Unnerbäck, 2002, s. 102). Om man ser till ett ”miljöskapande värde” (a.a, s. 85) bidrar definitivt trädgårdsstormhatten till ett ökat estetiskt uttryck till trädgården. Den är väl etablerad på platsen och återkommer med rik blomning årligen vilket gör den värd att behålla oavsett vilket kulturhistoriskt intresse husägarna skulle ha. Den trivs på sin växtplats och

är omtyckt av de personer som ser dess blomning. Det ligger i tiden att återvinna det man har och ett återbruk av kläder, byggmaterial och även växter ses som en åtgärd till att inte slita på miljön i onödan. Att inte köpa nya växter eller saker bara för konsumtionens skull är eftersträvarsvårt för många och familjen som äger Näs 3:9 värderar återvinning och självförsörjning högt (Andersson, 2014). Det finns ett personligt intresse hos familjen och en högre miljömässig vinning i att värna om trädgårdsstormhatten och behålla den i trädgården för att skapa en estetiskt tilltalande utemiljö.

I föregående kapitel resonades det kring när trädgårdsstormhatten introducerades i trädgården på Näs 3:9. Kan åldern på växten påverka dess värde att bevara? Det finns en möjlighet att trädgårdsstormhatten planterades före 1920-talet vilket i så fall gör den till en rest av trädgårdens tidiga historia. Med tanke på familjens målsättning att ge huset en atmosfär av sekelskifte 1900 skulle trädgårdsstormhatten från före 1920-talet kunna öka på denna känsla. Blir helhetsbilden mer autentisk om byggnad och trädgård har kvar ursprungsdetaljer? Emma Andersson, en av husägarna, förklarar att begreppet autenticitet inte är något hon använder sig av vid sitt arbete med antikvariska frågor (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Istället brukar hon utgå från Axel Unnerbäcks (2002) vägledning till värdering av bebyggelse (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Unnerbäck menar att:

”autenticitet inbegriper en rad faktorer, från en objektivt konstaterbar äkthet och orördhet; till en mera subjektiv upplevelse av äkthet och ålder. [...] Autenticitetsbegreppet innefattar både helhetsbilden och nyanserna i de små detaljerna. Detta gör att autenticitet nästan alltid är ett relativt begrepp” (Unnerbäck, 2002, s. 99).

Med denna definition i åtanke konstaterar Emma Andersson: ”Vad är egentligen äkta? Vilket tidslager är det? Det borde ju vara alla och hela byggnadens historia” (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Regina Bendix (1997) skriver om autenticitet att det finns en romantisk syn på begreppet som ger bäraren ett socialt värde ”a treasure from the past to strengthen the culture of the present” (Bendix, 1997, s. 50). Maria Flinck (2013) definierar autentisk som äkta och genuin i form av ursprungliga material från tiden för tillverkandet (Flinck, 2013, s. 156). Trädgårdsstormhatten, med möjlig härkomst från före 1920, skulle enligt dessa definitioner anses vara äkta och autentisk i trädgården på Näs 3:9. Är den då mer värd att bevara än om en introduktion skett efter 1950? Växtens, i det här fallet trädgårdsstormhattens, värde för trädgården behöver inte försvinna för att den är av ”fel” ålder. Däremot är det en stark påverkande faktor till att värna om växtens överlevnad om den är lika gammal som huset eftersom husägarna har som målsättning att återställa t.ex. den med trädgårdsstormhatten samtida verandan.

I denna text har jag mestadels refererat till växten jag studerar som en trädgårdsstormhatt. Inledningsvis i föregående kapitel fördes ett resonemang kring vilken sort den blåvite stormhatten är och eftersom det inte gått att fastställa inför den här undersökningens slutförande

valde jag att fortsättningsvis benämna den enbart som en trädgårdsstormhatt. Beroende på vilken art och sort den faktiskt är kan bevarandevärdet skifta. *Aconitum x cammarum* 'Bicolor' har, mycket tack vare olika insamlingsprojekt såsom POMs perennupprop, kunnat bevaras i genbanker och genom att få ut den i trädgårdshandeln. Skulle det visa sig att det inte är *A. x cammarum* 'Bicolor' skulle värdet av att bevara denna växt öka. En okänd eller bortglömd sorts trädgårdsstormhatt som möjligen överlevt på en plats i Västernorrland i nära 100 år skulle ha ett stort värde att samla in, dokumentera och förädla för framtida spridning. Detta frågetecken kring art och sort är viktigt att reda ut, vilket kommer försöka göras när växtsäsongen dragit igång igen om ett par månader.

3.3 Strategier för att bevara trädgårdsstormhatten i trädgården på Näs 3:9

Paret som äger Näs 3:9 är mitt uppe i renoveringen av boningshuset och har, som nämnts tidigare, som målsättning att skapa en atmosfär som andas sekelskiftet 1900. Huset var ganska nedgången då de köpte det 2012 och de har som ambition att om tio år ha flyttat in i huset. Det är alltså ett långsiktigt arbete som påbörjats och mycket arbete kvarstår innan huset är beboeligt. De har en del stora arbeten som ska utföras på tomten och som kan påverka den växtlighet som finns där idag.

”Marken bakom huset ska grävas bort eftersom sopor har gjort att marknivån gått över husets panel. Där är en del berg och vi anar att mer berg kommer att komma i dagen. Detta betyder stor grävare över stora delar av tomten. Den delen som jag gjort till gräsmatta där mina odlingslådor är kommer inte beröras av det. Runt tomten har diken funnits som geggat igen dessa ska grävas ur eftersom vattennivån stigit så pass att matkällaren ständigt är vattenfylld. Ytterligare maskiner. Runt huset kommer ställningar att sättas upp när panel och fönster skall lagas. Runt verandan som ska byggas om kommer också finnas ställningar och en del trampande av jobbaren. Bakom huset kommer vi stängsla in och släppa får för att få hjälp att hålla slyn i schack. Detta kommer ske redan till sommaren. Övriga projekt är oklara i tidsplaneringen” (Andersson, muntligen, 2014-03-06).

Det som direkt berör trädgårdsstormhatten är byggställningen som kommer sättas upp runt huset då fönster och panel ska renoveras. Husägarna har funderat på att flytta trädgårdsstormhatten för att på så vis undvika att den skadas vid detta arbete. En släkting till familjen var tveksam till en tänkt flytt av plantan då han personligen upplevt att just stormhattar kan vara svåretablerade. Detta har fått husägarna att tänka om gällande en eventuell flytt av växten (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Just denna trädgårdsstormhatt sätter inte frö eftersom det är en hybrid mellan två olika stormhattsorter, *Aconitum napellus* och *A. variegatum* (Oskarsson, 2008, s. 18) och den förökas lättast genom delning på våren eller innan blomning tidigt på hösten (Hansson, 2011, s. 70). Vid ställningsbyggandet bör husägarna vara medvetna om exakt växtplats för trädgårdsstormhatten och placera ställningen med försiktighet över växten. För att helgardera sig kan en delning av plantan vara en god idé. Då kan man låta en del av plantan stå kvar på ursprunglig plats och plantera den andra delen någon annanstans som en säkerhet. Viktigt är då att välja en växtplats där trädgårdsstormhatten har tillgång till vårfukt för att minimera risken av

mjöldaggsangrepp (Stångby Plantskola, katalog, 2011/2012). Eftersom stora grävarbeten ska utföras krävs planering av den nya växtplatsen även i det avseendet. Eftersom Andersson nämner att delen där hennes odlingslådor är placerade inte kommer beröras av grävarbetena kanske det är en möjlig plats att anlägga en ny rabatt för trädgårdsstormhatten? Ett annat omfattande arbete som berör trädgårdsstormhatten är en stundande renovering av husets grund. Den befintliga putsen ska knackas bort för att se över skicket för att sedan återställas. Det vore önskvärt, för trädgårdsstormhattens skull, att detta arbete sker med hänsyn till växtsäsongen för att åsamka så lite skada som möjligt på växtligheten invid husväggen.

Framöver, när renoveringen av huset är klar och familjen flyttat in, kommer trädgården att börja användas mer flitigt än vad som är fallet idag. Det innebär ett större slitage på den växtlighet som finns men det innebär också en mer regelbunden skötsel. Något att väga in i valet av bevarandestrategi för trädgårdsstormhatten är alltså familjens önskemål och ambition med trädgården som helhet. Förbiser man deras behov är risken att bevarandestrategin blir halvdant utförd eller till och med verkningslös. Unnerbäck skriver i sin vägledande skrift *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002) att:

”Nyckeln till ett framgångsrikt bevarande ligger således i en konsekvent koppling mellan å ena sidan de grundläggande bevarandemotiven och å andra sidan valet av åtgärder för dokumentation, säkerställande och vård” (Unnerbäck, 2002, s. 17).

Unnerbäck skriver visserligen ur ett bebyggelseperspektiv men grundtanken är tillämpningsbar även på trädgårdsanläggningar. Nyckelordet i citatet ovan är valet av vård och att det ska vara kopplat till det motiv man har till bevarandet av, i det här fallet, en perenn. I en privatträdgård är det husägaren som kommer vårda och sköta om växten. Detta ställer krav på engagemang och vilja att bevara perennen. Vägs då inte berörda personers behov och önskemål in i argumentationen för perennens bevarandevärde kan dokumentation och ett eventuellt upprättat vårdprogram vara gjort förgäves.

Den trädgård som familjen på Näs 3:9 önskar skapa är en starkt nyttoväxt betonad trädgård. Som svar på frågan om hur planen för trädgården och fastigheten ser ut svarar Andersson:

”Vi har en väldigt stark bild av hur det kommer bli. Önskan att nå dit kan ta en långt. Ett vackert hälsosamt hus med tillhörande gård. Några djur för husbehov samt en trädgård som gör oss näst intill självförsörjande. Granne med naturen. Skogen, bergen och havet. Allt i ett. Trädgården ska kunna användas av en barnfamilj samtidigt som jag vurmär för vilda yviga trädgårdar med mycket blommor. Vi har planer på att skaffa en del djur och har som mål att bli någorlunda självförsörjande vad gäller grönsaker. Mycket plats för nyttoväxter är alltså ett krav. Vi vill gärna återskapa en gårdsbild. Med en lada och den gamla bagarstugan. Gärna ett vådräd” (Andersson, muntligen, 2014-03-05).

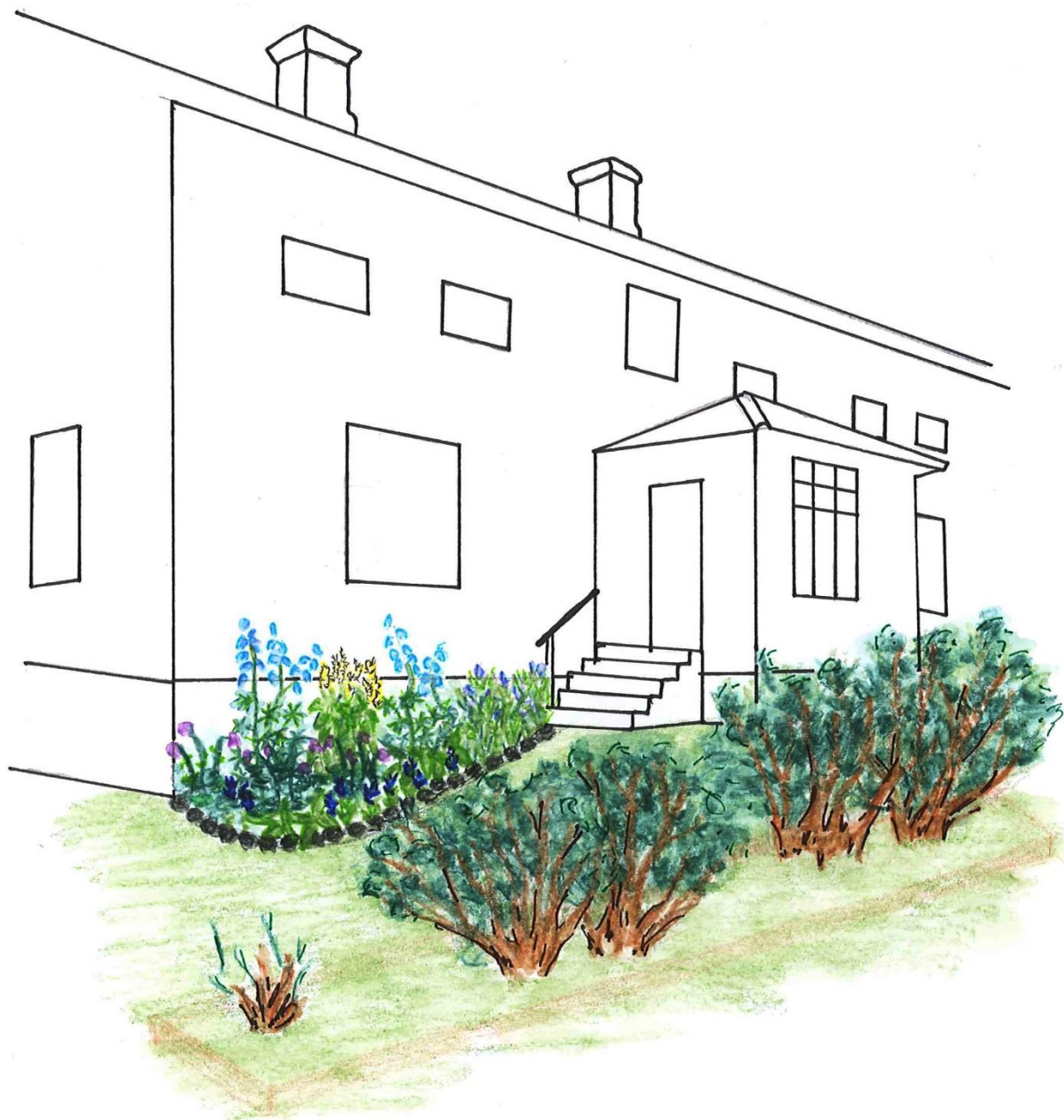
Som nämnts ovan har hon redan anlagt odlingslådor öster om boningshuset, bredvid ett befintligt

äppelträd, två svart vinbärbuskar, tre krusbärbuskar och en stor rabarberplanta. Det har även planterats ytterligare ett äppelträd samt ett päronträd i det som blivit trädgårdens nyttoodling på senare år. I anslutning till den här platsen ska det gamla garaget rivas och ersättas med en större byggnad på gjuten platta som ska rymma garage, verkstad, pannrum och ett orangeri i söderläge. Andersson lägger stor vikt vid en funktionell trädgård som är anpassad för familjens husbehov och barnens möjlighet till aktiviteter utomhus. Men hon nämner också en önskan om rik blomning och ser gärna att det lämnas utrymme för en mer prydnadsbetonad del av trädgården. Eftersom nyttodelen redan blivit förlagd till den östra delen av tomten och det står befintliga syrener samt perenner framför huset ser hon gärna att det blir "en nöjesträdgård där stormhatten står [...] Det passar bra att ha utemöbler som på bilden där möblerna syns (Figur 9). På så vis säkrar vi att stormhatten troligtvis kan stå kvar på originalplats" (Andersson, muntligen, 2014-03-05).

Eftersom trädgårdsstormhatten idag växer intill husväggen står den relativt skyddad, om man bortser från den planerade renoveringen av fasaden. Det är liten risk att man kommer trampa ner den, framför allt om man tydligt markerar att det är en rabatt där på västra sidan om verandan. Trappan som idag går ut på vänstra kortsidan av verandan kommer att flyttas och istället placeras centrerat mitt på huset, se Figur 11. Efter att trappan flyttats kommer det kännas ännu mer logiskt att rama in ytan där trädgårdsstormhatten växer, vilket kommer bidra till att den får stå ifred. För att ytterligare markera prydnadsvärdet på den lilla ytan utmed husväggen väster om verandan kan de förslagsvis plantera fler perenner. Här skulle familjen kunna skapa en känsla av vild, yvig trädgård med rik blomning genom att välja perenner som harmonierar med husets karaktär och som andas kulturhistoria, som t.ex. *Hosta fortunei* (blomsterfunkia) som plockar upp den gröna färgen i husets detaljer, *Phlox paniculata* (höstflox) som finns insamlad av POM med datering till 1920-tal (Programmet för odlad mångfald, online, 2014-03-19) eller *Paeonia x festiva* (bondpion).

Ett förslag är att flytta och/eller dela några av de förvildade perennerna och plantera de intill trädgårdsstormhatten. På så vis kan fler växter räddas undan grävarbeten i form av dränering och avschaktning. För att förlänga blomningstiden på rabatten kan det vara värt att plocka in nya arter i trädgården med. Rabatten till vänster om verandan har trots allt en väldigt framträdande roll i trädgårdsrummet och blir en blickpunkt om trädgårdsmöblemanget placeras så som det står i figur 9. Vid val av växter bör det finnas i åtanke att de inte ska vara för starkväxande så att de konkurrerar ut trädgårdsstormhatten. Visserligen är vallörten på platsen relativt invasiv och har börjat växa in i trappan upp till huset vilket kan ses som ett orosmoment. Men hittills har trädgårdsstormhatten inte tagit skada och det visar trots allt att den har god konkurrenskraft på platsen. Förslag på växter att samplantera med trädgårdsstormhatten är de redan etablerade på platsen *Lilium bulbiferum* (brandlilja), *Campanula glomerata* (toppklocka), *Aconogonon x fennicum* (finnslide) samt att ta vara på *Narcissus sp.* (påsk- och pingstliljor) som finns i gräsmattan idag. Som komplement föreslås *Aquilegia vulgaris* (akleja) och/eller ovan nämnda *Hosta fortunei* (blomsterfunkia), *Phlox paniculata* (höstflox) och *Paeonia x festiva* (bondpion)

samt lökväxter såsom *Scilla siberica* (rysk blåstjärna) och *Crocus sp.* (krokus). Genom att ta tillvara på växter som trivs i trädgården och som förvildat sig blir gränsen mellan det vilda och det kontrollerade inte för stor. Kombinationen av växter innanför en rabattgräns och samma arter förvildade i gräsmattan bidrar till en känsla av ålder på den arrangerade rabatten längs med husväggen. Det kan också vara ett sätt att ta bevarandet ett steg längre och inte bara tänka på trädgårdsstormhatten, utan se till tomtens helhet.

Figur 12. Illustration över en tänkt rabatt som ramar in trädgårdsstormhatten för att på så vis öka värdet på platsen där den växer. En inramad rabatt med längre prydnadsvärde kan förtydliga vikten av att inte trampa eller ställa t.ex. en byggställning på växterna. (Illustration av Anna Wöhlecke, 2014-03-19)

4. Avslutande reflektioner

En datering av trädgårdsstormhatten som växer i privatträdgården i Näsänget visade sig vara svår att fastställa men genom försöket att datera den öppnades en vidare bild av hela trädgårdens historia. Resultatet blev en beskrivning av trädgården genom olika årtionden under 1900-talet. Kunskapen om trädgårdens utseende och användning har i viss mån utökats även om många frågetecken fortfarande kvarstår. Oavsett hur gammal trädgårdsstormhatten är i den här trädgården verkar det troligt att den vuxit på samma plats som den står på än idag. Den växer idag i den halvan av tomten där en trädgård varit dokumenterad sedan åtminstone 1962, (Figur 6), men troligen sedan åtminstone 1920-talet (Figur 11). Enligt fotografierna, Figur 7 och 8, har en anlagd trädgård funnits redan på 1940-talet. Eftersom det idag står ett par bärbuskar bara ett par meter från trädgårdsstormhatten kan man anta att trädgårdsdelen markerad i den ekonomiska kartan från 1962 inte enbart haft fokus på prydnadsväxter.

En teori är att trädgården, precis som huset, varit uppdelad i två halvor för två olika familjer. Vilket kan förklara att det vuxit nyttoväxter, såsom vinbär och rabarber, på olika platser i trädgården varvat med prydnadsväxter som syren och stormhatt. Med begränsade ekonomiska tillgångar och kanske även begränsad yta lämplig för odling så planterades med fördel växter som stod för både ett prydnadsvärde samtidigt som de hade en nyttoverkan. Rabarber med en hög och ståtlig blomställning och fruktträd med rik blomning som följs av frukt. Inhägnaden i figur 10 skulle kunna vara en odlingstäppa skyddad från gårdens djur. Trädgårdsstormhatten, som idag växer där inhägnaden var placerad på 1920-talet, skulle kunna vara planterad som en nyttoväxt. Men arten får en framstående blomning vilket inte går att bortse från. Om trädgårdsstormhatten planterats i trädgården på Näs 3:9 på grund av sin egenskap som nyttoväxt eller som prydnadsväxt går inte att svara på. Troligt är att den, med sina dubbla egenskaper, var värd att införskaffa. En slutsats är således att nytta och prydnad inte behövde vara åtskilt utan snarare ett bättre argument för att plantera växten i sin trädgård.

Vid tankar på att bevara delar av eller en hel trädgård finns vissa upplevelsevärden att se till. De spår av historia som syns på platsen blir värdefulla att studera och analysera. En perenn, i den här uppsatsen en *Aconitum x cammarum* 'Bicolor', kan fungera som ett verktyg för att åskådliggöra tidens gång. Den kan berätta om trädgårdens struktur och innehåll samtidigt som den bidrar till trädgårdens fortsatta förändring. En perenn följer årstidsväxlingar och lever vidare efter de förutsättningar som naturen eller människan ger den. En perenn kan utgöra ett bevarandevärd kulturarv på grund av sin föränderliga natur. Oavsett om den finns kvar i trädgården eller om den försvunnit i konkurrens med andra växter kan den agera tidsdokument över trädgården. Har många växter försvunnit i den specifika trädgården kan det öka betydelsen av att bevara de växter som levt vidare. Andra bevarandevärden en perenn kan ha är dess sällsynthet eller om den har ett miljöskapande värde. Hur sällsynt en särskild art eller sort påverkar hur bevarandevärd växten är. En ovanlig eller kanske bortglömd sort eller art kan vara av intresse för fler än bara

ägaren/brukaren av trädgården. På samma sätt kan man värdera hur perennen påverkar sin omgivning, vad skulle hända med miljön om den försvann?

Upplevelsevärdena flyter in i varandra och värderingen av en växt är inte alltid svart eller vit. Det som är viktigt att komma ihåg är varför det från början var av intresse att undersöka perennens, eller växtens, bevarandevärde. Det är viktigt att se till vilken målsättning som satts upp för bevarandet av växten när man väljer vilken strategi som fungerar bäst. Vad är det som ska skyddas och varför? För att svara på dessa frågor krävs dokumentation, lämpligen i form av ett vårdprogram där långsiktiga mål för bevarandet satts upp, underhållets behov definieras och en skötselplan upprättas. Målet för bevarandet kan styra graden av dokumentation i vårdprogrammet. Är målet att byggnadsminnesförklara en trädgård krävs mer utförlig dokumentation än om målet är att få en trädgårdsstormhatt att växa vidare i en privatträdgård på grund av dess estetiskt tilltalande utseende då trädgården börjar användas av en barnfamilj. I båda fallen är dokumentation viktig, som Andersson sa i intervjun när vi diskuterade renoveringen av huset: "Det viktiga tycker jag är att man inte aktivt historieförfalskar, man bör vara ärlig med vad som är tillägg och vad som är original" (Andersson, muntligen, 2014-03-06). Det finns alltid ett värde i att berätta för framtida brukare av en trädgård vilka växter som funnits där, som försvunnit eller planterats in då den är i ständig förändring oavsett om den sköts om eller har lämnats ensam. Den här uppsatsen har blivit en del av den dokumentation som nu görs om Näs 3:9 även om uppsatsens syfte varit att diskutera bevarande av kulturväxter och hur det skulle kunna göras i en specifik trädgård där en särskild sorts stormhatt varit utgångspunkt.

Vilka strategier kan familjen ha för att bevara trädgårdsstormhatten i den återupplivade trädgården på Näs 3:9? En helgardering genom att dela plantan vore bra för växtens fortsatta överlevnad i den specifika trädgården. Husrenovering och grävarbeten hotar växtplatsen något. Genom att markera tydligt var trädgårdsstormhatten växer minimeras risk för bl.a. nedtrampning av den. Markera rabattgränser och utöka prydnadsvärdet genom att plantera fler växter i rabatten skapar tydlighet och ger växtplatsen i sig ett större värde. En lång blomningstid över säsongen bidrar också till mervärde för planteringen och förhoppningsvis större respekt för de växter som står där. Den kanske viktigaste strategin kommer med avslutandet av denna undersökning, en medvetenhet hos familjen som ska leva i trädgården om den kunskapsbärare en växt kan vara. I slutändan är det ändå de, Emma Andersson och Jacob Heissenberger, som tar beslut om vilka åtgärder de vill och kan göra. Det är deras trädgård och det är dem som ska vårda och utföra nödvändig skötsel.

4.1 Vidare forskning

Denna uppsats har kommit till under vinterhalvåret och växternas viloperiod. Nästa steg är att dokumentera stormhatten när den återigen växt upp och står i full blom. Det är viktigt att först och främst klargöra vilken sort det rör sig om. Under kommande växtsäsonger vore det också intressant att flytta sig utanför Näs 3:9 och undersöka trädgårdsstormhattens spridning i bygden

och på så vis bilda sig en uppfattning om dess utbredning och därifrån kunna forska vidare i närheten nådde Nordingrå. Det vore även intressant att sätta in privatträdgården i ett större sammanhang och fördjupa sig i bygdens trädgårdskultur genom att gräva djupare i t.ex. hushållningssällskapets arkiv i Härnösand, göra fler intervjuer och på så vis kunna inhämta mer kunskap om både trädgårdsstormhatten och trädgårdarnas utformning i området.

Källförteckning

Arkiv

Hushållningssällskapet Västernorrland. Landsarkivet Härnösand. A1b:19. 1905-01-21 / 34, Länsträdgårdsmästarens i Ångermanland tjänsteberättelse för år 1904 [2014-03-10 och 2014-03-11].

Nordiska museets inventeringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, "Gårdsinventeringar". Nordiska museet. E6b:22 [inskannat material sänt över e-post, 2014-03-04].

Personlig samling, Emma Andersson, *Ägarlängd Näs 3:9*. [Bilaga 1].

Elektroniska källor

Andréasson, A. (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. 1. uppl. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald. Tillgänglig på Internet:
<http://www.slu.se/Global/externwebben/centrumbildningar-projekt/centrum-for-biologisk-mangfald/Dokument/publikationer-cbm/cbm-skriftserie/skrift19.pdf>

Historiska kartor, lantmäteriet. <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>
Västernorrlandslän / Kramfors kommun / Nordingrå / Näsänget / Nordingrå socken Näs nr 1-8, Laga skifte, 1859. [2014-02-20].

Historiska kartor, lantmäteriet. <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>
Västernorrlands län / Kramfors kommun / Nordingrå / Näsänget / Bönhamn J133-18I5g64, Ekonomiska kartan, 1962. [2014-02-20].

Hushållningssällskapet Västernorrland. <http://hs-y.hush.se/?p=12106&m=3956> Om oss / Historia. [2014-03-12].

Lapplands kulturbotaniska trädgård i Lycksele. <http://www.kulturbotan.se/stormhattar.html>
Växter-på-beställning / Stormhattar. [2014-03-13].

Programmet för odlad mångfald. <http://www.pom.info/index.htm> Inventeringar / Perennuppropet / Perenner genom svenska historien. [2014-03-13].

Wändels kvalitetsperenner. <http://wandels.se/> Perenner A-Ö / Alla perenner / Aconitum. [2014-03-18].

SFS 1964:822. http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Naturvardslag-1964822_sfs-1964-822 Naturvårdslag. [2014-03-19].

SFS 1988:950. http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950 Kulturmiljölag. [2014-03-19].

Splendor Plant. <http://www.splendorplant.se/index.htm> Sortiment / Splendor solitärperenner®. [2014-03-15].

Svenska akademiens ordbok. <http://www.saob.se/> Sök i SAOB / Lägd. [2014-03-19].

Svensk kulturväxtdatabas. <http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/skud/> [2014-03-19].

Zetas - finsmakarens trädgård. <http://www.zetas.se/> Trädgård / Växtsortiment 2014 / Perenner. [2014-03-15].

Muntliga källor

Holgersson, Personlig kommunikation med Lantmäteriet, ILSP, Support flygbilder, 2014-03-04.

Intervju med Andersson, E som hölls 2014-03-05 och 2014-03-06.

Personlig kommunikation med husägarna har även skett löpande inför och under arbetets gång.

Bildförteckning

Figur 1. Laga Skifte Näs by 1859, Lantmäteriet, online, 2014-02-20.

Figur 2. Karta över Höga kusten. Lantmäteriet, online, 2014-03-19.

Figur 3. Foto: Emma Andersson, sommaren 2014.

Figur 4. Foto: Jacob Heissenberger, 2013-10-12.

Figur 5. Foto: Anna Wöhlecke, 2014-03-09.

Figur 6. Foto: Kingsbrae Garden, 2007-08-08, tillgänglig online under Creative commons. <http://www.flickr.com/photos/kingsbraegarden/1055503838/>

Figur 7. Ekonomisk karta från 1962, Lantmäteriet, online 2014-02-20.

Figur 8. Privat samling, fotograf okänd, ca 1920-1940-tal.

Figur 9. Privat samling, fotograf okänd, ca 1940-tal

Figur 10. Privat samling, fotograf okänd, ca 1960-1970-tal.

Figur 11. Fotograf: Emil Nordenmark, ca 1920-tal, använd med tillstånd av Johan Nordenmark.

Figur 12. Illustration av Anna Wöhlecke, 2014-03-19.

Tryckta källor

Abelin, R. (1902). *Den mindre trädgården: en bok för täppan och torpet*. 2. Tillökade uppl. Stockholm: Fritze

Aldén, B, Ryman, S & Hjertson, M. (2009). *Våra kulturväxters namn: ursprung och användning*. Stockholm: Formas

Bengtsson, R. (red.) (1989). *Perennboken med växtbeskrivningar*. Stockholm: LT

Flinck, M. (2013). *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Riksantikvarieämbetet

Flinck, M. (1994). *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm: Tiden

Hansson, M. (2011). *Perenner: [inspiration, skötsel, lexikon]*. 3. uppl. Stockholm: Norstedt

Kulturmiljölagen (SFS 1988:950)

Lindström, P. (2011). *Till nytta och nöje: den västerbottniska trädgården - historik, råd och anvisningar*. Broschyr. Skellefteå: Skellefteå museum.

Lundquist, K. (1994) Dokumentation av historiska trädgårdsanläggningar i Sverige under 1900-talet - en summering I: Bonnier, A C & Lundquist, K. (red.) *Historiska parker och trädgårdar - ett arv att vårda och sköta: rapport från ett seminarium på Alnarp 21 - 23 september 1994*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Nitzelius, T. (1952). *Trädgårdens vackraste blommor: 100 perenna växter i färg samt 87 bilder i texten*. 2. uppl. Stockholm: Saxon & Lindström

Oskarsson, L. (2008). *Att inventera perenner: en handledning*. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald.

Pihl, A, Lindgren, E & Löwegren, G (red.) (1876). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln. 6, Blomsterodling på fritt land*. 3. uppl. Stockholm: Flodin

Rylander, U. (1996). *Fjällnära trädgårdar i Jämtland och Härjedalen tiden 1830 - 1900*. Stockholm: Skogs- och lantbruksakad.

Stångby Plantskola (2011/2012). *Stångbykatalogen 2011-2012*.

Unnerbäck, A. (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Ägarlängd Näs 3:9

Avstyckad från Näs 3:2 1976. Areal 9210 kvm. (Härnösands domsaga. Uppgifter från Lagfartsboken och fastighetsboken.)

- **30 mars 1855 – 7 augusti 1880**
Olof Nilsson och Katarina Nilsson. (Olof Nilsson nämns i handlingar rörande laga skifte).
- **1880-1886**
Nils Olofsson och Olof Olofsson tar över gården genom testamente. Dessa kallar sig Nils Engman och Olof Näsholm. De styckar av och säljer Gustavsgärde 1¹, Grönkullen 1¹ och Näs 3⁵.
- **1 april 1886 – 1919**
Johan Nordin och Brita Olofsdotter (senare Nordin) genom köp. (Var hon dotter till Olof Nilsson? Detta kan kollas upp genom Mantalsskrivningen under Olofs Nilssons ägande) (Johan Nordins namnteckning återfinns under färgen på takpanelen i västra köket, eller är den från Nils Johan Nordin?.)
- **6 september 1919**
Olof Nordin och hans hustru Hulda Nordin, Nils Johan Nordin och hans hustru Karolina Nordin samt Petrus Adolf Nordin köper fastigheten, den heter nu Näs 3:2 och omfattar 6 seland.
- **1920**
Olof och Hulda säljer sin andel till övriga ägare. Tillägg på försäljningen görs den 21 december 1931. Ny lagfart söktes den 9 juli 1932.

Sen följer vissa oklarheter.

- **1969.1.11**
Dödsboet efter Petrus Adolf Nordin efter bouppteckning.
- **1971.11.27**
Dödsboet efter Karolina Nordin efter bouppteckning.
- **29 maj 1974**

Petrus del av fastigheten (vilken del är det? Lagf. på ½ av fast.) köps av: Johan Nordin (är det dennes namnteckning på takpanelen?), Ingvar Nordin (Bodde senare delen av livet i östra lägenheten), Aina Nordin, Ingrid Molin, Gunborg E? genom köpekontrakt
25.3.1974

- Vad hände med den västra halvan sedan? Avställda blad i fastighetsboken ger inga klara svar på detta. Köpte Ingvar ut de andra? Eller såldes den halvan också till lantbruksnämnden?

- **31 maj 1976**

Karolina Nordins halva köps av Staten genom lantbruksnämnden i Västernorrlands län.
Lagf brev 23.6.1976

- **31 maj 1976**

Ingvar Nordin genom köp från Staten genom lantbruksnämnden i Västernorrlands län. Ny fastighet Näs 3:9 bildas i november 1976. Näs 3:2 är då en del av Sture Norlanders fastighet Barsta 1:37. (Denna fastighet bildad 1959.)